

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SPRÅKRÅDET • 2007

- 3 Olle Josephson: Sista numret
- 4 Framtiden
- 5 Olle Josephson: Språken byts och blandas, men det mesta består
- 15 Håkan Hanson: Samtal eller konstgjort tal i nyheterna?
- 20 Frågor och svar
- 25 Birgitta Lindgren: Konsten att sätta punkt
- 26 Ola Karlsson: Kontrollera språkkontrollen
- 33 Ingela Tykesson-Bergman: Har kunden alltid rätt?
- 38 Noterat
- 40 Rickard Domeij: "Det blir mer av allt!"
- 43 Nyutkommet
- 45 Birgitta Lindgren: Farväl till Språkvård

2.

Sista numret

DET ÄR ALDRIG ett enkelt beslut att lägga ned en framgångsrik tidskrift. Språkvård har över 6 000 prenumeranter, är högt värderad av sina läsare och har ett allmänt gott anseende.

Ändå känner vi ingen tvekan att avsluta 43 års utgivning och släppa fram den nya Språktidningen.

Språkvård kan sägas ha fyllt tre uppgifter genom åren: den har informerat om och diskuterat Språknämndens – det senaste året Språkrådets – uppfattning i små och stora frågor, den har publicerat nya forskningsresultat av betydelse för språkvården och det svenska språksamhället, och den har varit en populärvetenskaplig tidskrift med utrymme för bred debatt.

Som Birgitta Lindgren påpekar i sin historikartikel i detta nummer har Språkvård löst särskilt den första uppgiften mycket bra. Men de senaste åren har den axlats allt mer av webbplatsen (www.språkradet.se) med närmare en miljon besök årligen.

Som vetenskaplig tidskrift är Språkvårds ställning oklar. Vetenskapens specialisering – som man i och för sig kan sörja över – gör det svårt att publicera originalforskning i Språkvård. Tidskriften måste välja mellan att bli mer populärvetenskaplig eller en renodlad specialisttidskrift. Och den breda populärvetenskapliga tidskriften har vi inte haft resurser och journalistisk kompetens att göra.

Den svenska språkvårdens villkor har radikalt förändrats sedan tidskriftens första nummer 1965. I dag handlar språkvård inte bara om ett gemensamt modersmål, svenskan, utan den måste också rikta sig till dem som använder minoritetsspråk, invandarspråk, svenska som andraspråk eller den internationella engelskan. Stora språkteknologiska insatser krävs också.

Sverige har sedan 2005 en samlad språkpolitik, med fyra övergripande mål som riksdagen slagit fast, och Språkrådet är sedan 2006 en del av den centrala statliga myndigheten på språkets område, Institutet för språk och folkminnen.

I det läget kan man bara välkomna en bredare språktidskrift, journalistiskt redigerad och helt fristående från statsmakterna.

Nyordningen bör leda till ett slagkraftigare Språkråd. Vi kan lägga våra krafter på områden där vi verkligen är experter, samtidigt som vi når nya grupper genom att synas i Språktidningen – och andra medier.

Vi tackar alla läsare genom åren och säger farväl som redaktion. Det blir ingen mer Språkvård. Men det blir mer språkvård!

*Olle Josephson
Chef för Språkrådet,
redaktör för Språkvård*

Framtiden

Tidskriften Språkvård försvinner, men språkvårdens uppgifter växer i det mångspråkiga Sverige. Därför ägnar vi en stor del av Språkvårds sista nummer åt framtiden.

Man kan blicka in i framtiden på olika sätt. Språk kan ses som relativt slutna system i sin egen rätt: vilka förändringar väntar för grammatik, ordbildning och stavning? Man kan koncentrera sig på förändringar i bruket: vad händer med ordförråd, stilnivå, tilltal och språkriktighetsnormer i medier, myndighetstexter och vardagstal? Eller man kan utgå från samhällsförändringar, villkoren för bruket: hur påverkas språk och kommunikation av globalisering, ny teknik och flerspråkighet?

De fyra framtidsartiklarna i detta nummer blandar naturligtvis perspektiven, i olika proportioner. Min egen inledande artikel tar upp såväl språksamhällets utveckling i stort som förändringar på detaljnivå i svenskan. Artikeln är den mest spekulativa; den siktar ibland ända in i 2100-talet.

De tre andra artiklarna gör var sitt nedslag inom ett särskilt område och har något kortare tidsperspektiv. Håkan Hanson diskuterar nyhetsspråket i etermedier utifrån den nya tekniken. Leder den tekniska utvecklingen till att vi själva klipper ihop vårt nyhetsspråk av konstgjort tal?

Också Ola Karlsson utgår från teknik-

förändringarna, men håller sig främst till språkvårdens klassiska uppgift att hjälpa folk att skriva rätt. Vad kan vi begära av språkkontroller och språkstödsprogram?

Ingela Tykesson-Bergman dyker ned i en till synes evig samtalssituation: vad säger vi när vi går och handlar? Hennes artikel kartlägger dagens samtalsvanor men väcker framtidsfrågor; det korta samtalet i kassan eller över delikatessdisken säger mycket om hur vi ser på varandra. Snabba möten av detta slag blir allt vanligare. Hur kommer vi att bemöta våra medmänniskor i framtidens vardagssamtal?

Vi kunde ha skrivit om annat: om översättning och tolkning med hjälp av ny teknik, om tidningsspråk, om framtidens ord- och grammatikböcker, om språkpolitik. Inte minst kunde vi ha skrivit mycket mer om alla andra språk i Sverige än svenskan. Vårt urval är bara punktnedslag på några få av de områden språkvården måste beträda under 2000-talet.

En grundläggande syn på språk och språkvård har artiklarna gemensam: språk ska användas. Språkvårdens uppgift är att bidra till att så många som möjligt kan hävda sig i så många olika språksituationer som möjligt, i tal och skrift, med och utan teknik, på svenska och på andra språk.

Olle Josephson

Språken byts och blandas, men det mesta består

OLLE JOSEPHSON

År 2107 hör du kanske tolv språk under en dag och talar själv sex. I din svenska nättidning kommer vart 25:e ord från engelskan, och när du trycker på översättningsknappen för din kinesiska tidning blir svenskan lite märklig men begriplig. Du säger *sitter drömmer, struntar* i bestämd artikel och kan inte skilja på *sje-* och *tje-ljud*. Men mycket är sig alldeles likt. Olle Josephson spår i språksumpen.

Gustaf Cederschiöld, professor i svenska i Göteborg, gav 1917 ut boken *Framtidssvenska*. I den diskuterar han önskvärda och tänkbara förändringar i svenskan under 1900-talet. Latinska lånord borde böjas enligt svenskt mönster, flera *faktum*, ordet *som* kunde oftare ersätta *vilken* som relativpronomen, *inget* borde bli vanligare än *intet*. Initial-

ord som *JO* förväntades bli ett ännu vanligare ordbildnings sätt, liksom mönstret att långa lånord förkortas: *manuskript*, *automobil* och *omnibus* blir *manus*, *bil* och *buss*.

Där fick Cederschiöld rätt. Men han hade också andra prognoser för framtidens skriftspråk. Bestämd form plural av neutrala substantiv borde enligt ett vanligt talspråksmönster sluta på *-a*: *ögona*, *barna*, *husena*. Pronomenet *de* kunde åtminstone i vardaglig stil ersättas av *di*. Han önskade varmt att så kallade enklitiska pronomen togs i bruk i skrift: *jag sågan*, *jag hördena* och *jag ficket* i stället för *jag såg honom*, *jag hörde henne* och *jag fick det*. Man kunde vänta sig att verbavledda substantiv på *-ande* och *-ende*, *firande*, *leende*, snart skulle mer eller mindre försvinna. Med tillfredsställelse såg Cederschiöld fram mot fler förkortade preteritumformer som *förtjänate*, *spelte*, *talte*. Där fick han fel.

Det är vanskligt att spå om ett språks framtid. Kanske finns inget säkrare sätt

att skriva en artikel att skratta åt hundra år senare.

Språkprognoser är förknippade med åtskilliga metodproblem. För det första kan det vara svårt att skilja på det troliga och det önskvärda. I denna artikel skriver jag inte om hur svenskan *borde* förändras. Språkvårdsperspektivet sparas till slutet.

För det andra är tidsperspektivet knepiggt. Man kan inte göra så mycket bättre än att bedöma om tendenser som råder i dag kan tänkas hålla i sig. Spådomarna blir därför starkt samtidsbundna, även om man försöker hålla ett hundraårsperspektiv – läsaren av denna artikel kommer snart att märka hur tidsperspektivet skiftar.

Det skiftande tidsperspektivet beror också på att hastigheten varierar mycket mellan olika slags språkförändringar. Somligt går långsamt. Viktigare uttalsförändringar, till exempel att vi skulle införa tonande s-ljud, tar kanske 200 år innan processen är fullbordad (Nordberg 2001). Minst lika långsamma är grundläggande grammatiska förändringar, exempelvis att vårt nuvarande två-genussystem blev ett en-genussystem som i engelskan, för övrigt en föga trolig utveckling. Åtskilligt förändras troligen inte alls. Tiden för systematiska stavningsreformer är för alltid förbi i svensk språkhistoria; det utesluter inte att enstaka ord byter stavning. I en diskussion av dessa företeelser är alltså hundraårsperspektivet i kortaste laget.

Somligt går desto fortare. Ordförrådet fylls på i mycket rask takt, framför allt med ord för nya företeelser. Förändringar i samtalsformer och textmönster kan etableras på några år, inte minst på grund av ny teknik. Du-reformen förändrade vårt tilltalssystem på tio år. E-post- och chattsvenskan, med avbrutna meningar, för-

kortningar och smileys, bröt sig fram under ännu kortare tid.

För det tredje kan spekulationer ha olika startpunkter. Man kan å ena sidan utgå från språket som system. Att exempelvis infinitivmärket *att* faller efter *kommer* i konstruktionen *kommer resa* är systemenligt; andra hjälpverb som *vill, kan, får* och *ska* tar ju inte *att*. Alltså kan man anta att tendensen till *att*-bortfall så småningom blir regel.

Å andra sidan kan man starta i viktiga samhällsförändringar. Några långsiktiga tendenser brukar alltid nämnas (se t.ex. Josephson 2004, Svensson 2005). Den mest övergripande är globaliseringen, som leder till närkontakt mellan många olika språk, både svaga och starka. En annan tendens är informationstekniken och medietvecklingen som skapar nya språkbruksvillkor – bland annat diffusare gränser mellan tal och skrift. Den tilltagande specialiseringen och vetenskapens intåg på många samhällsområden påverkar både genrer och ordförråd. Viktig är också intimiseringen eller informaliseringen av samtalsformer och stilmönster.

Olika utgångspunkter blandas alltså i den här artikeln. Men i huvudsak handlar den först om språksamhället och sedan om svenskan.

Kampen mellan språken

Vår vardag kommer att bli flerspråkigare. Man kan redan i dag göra experimentet att räkna efter hur många språk man ser eller hör under en dag: svenska, engelska, några invandarspråk. Tack vare nätet och digitaliseringen är otaliga språk lättåtkomliga.

När flera språk är tillgängliga uppstår ofrånkomligen en kamp mellan dem. I världsmåttstock kommer några stora

språk under 2000-talet att slåss om hegemonin: engelska, spanska, arabiska, kinesiska, kanske också hindi (t.ex. Graddol 1999, Calvet 2002, Phillipson 2003). Även om USA går bakåt som kulturellt och ekonomiskt dominerande stormakt under 2000-talet, befäster troligen en internationell engelska sin ställning som språk nummer ett. Den hade turen att vara ledande språk när globaliseringen satte fart på allvar mot slutet av 1900-talet och kan därför som medeltidens latin eller 1700-talets franska behålla sin position utan att vara helt beroende av ett stort antal förstaspråkstalare. Men de andra riktigt stora språken kommer att synas mer, också i vår del av världen.

I Sverige innebär kampen mellan olika språk en ökad risk för domänuppdelning. Redan i dag håller ju forskning och högre utbildning på att gå förlorad för svenskan. Nästan alla svenska doktorsavhandlingar i medicin, teknik och naturvetenskap är engelskspråkiga, liksom hälften av universitetens alla masterprogram.

För högskolan är troligen de närmaste tjugo åren avgörande. Antingen lyckas det universitetsvärlden att etablera den parallellspråkighet som krävs för svenskans överlevnad som vetenskapligt språk. Eller också förloras domänen, och då blir svenskan inte längre ett redskap för fackspråkligt tänkande. Hur det går har mycket stor betydelse för språkvalen inom andra domäner som teknikindustri, finansväsen, politik ovanför kommunnivå eller mer avancerad samhällsdebatt. Som

vardagsspråk, dagligt mediespråk, litteraturspråk, eller nationellt lag- och författningsspråk kommer dock svenskan med all sannolikhet att ha en god position i Sverige också om hundra år.

Utrymmet för minoritetsspråk och invandrarpråk både krymper och växer. Å ena sidan är det inte troligt att antalet modersmåls- och förstaspråkstalare ökar för minoritetsspråk som finska, samiska och meänkieli eller invandrarpråk som persiska, kurdiska och turkiska. När vardagskontakterna går åt många olika håll och identiteten inte formas främst av rent lokala förhållanden, får samhällets dominerande samtalsspråk starkt genomslag som förstaspråk.

Å andra sidan ökar förutsättningarna att låta många språk frodas som andraspråk eller främmande språk. Bloggar, fanziner, chatt, Skype och nya digitaliserade medier som vi ännu inte sett, gör det mycket lättare för talare av små språk att hålla kontakt. En ensam jiddischtalare i Ljusdal eller Värnamo för trettio år sedan hade inte många tillfällen att använda sitt språk. I dag går det bra dygnet runt, bara man sätter sig framför datorn. De ökade språkkontakterna leder till att de flesta svenskar kommer att kunna många fler språk än i dag, kanske 5–6 stycken, men vid sidan av svenska och engelska är det inte samma språk.

Språkblandning och variation

Ett flerspråkigt samhälle innebär också mer språkblandning. Ordet *språkblandning* har i dag en negativ klang i många sammanhang, men om hundra år uppfat-

Tiden för systematiska stavningsreformer är för alltid förbi.

tar vi ständig växling och lån av ord och fraser mellan olika språk som det enda naturliga. Webbplatser, dataspel, tidskrifter och böcker med olika språk intill varandra blir vanligare. I dag kodväxlar vi till engelska i vardagligt tal med korta fraser som *none of your business, you name it* – eller med betydligt längre uttryck. (Den som vill ha talrika exempel på språkväxlingen rekommenderas Martin Kellers serie Rocky.)

Denna språkblandning kommer att öka, och den ger också visst ökat utrymme i svenskan för stora språk i Sverige som arabiska, spanska och finska. Många svenskar kommer inte att kunna avgöra vad som är deras förstaspråk, modersmål eller andraspråk. Svenska som talas med uttalsdrag från språk i Öst-Europa, Mellanöstern, Fjärran östern eller Latinamerika kommer att höra till vardagen. Förortssvenskan, ett svenskt ungdomsspråk på flerspråkig grund, är ju redan etablerad (senast Bijvoet och Fraurud 2006). I någon form kommer den att leva kvar även om den inte låter som i dag.

Något av samma utveckling väntar för en del av skriftspråket till följd av de datoriserade översättningsprogrammen. Utom för mycket specialiserade områden kommer de aldrig att producera perfekt svenska, men texterna blir fullt läsbara och begripliga. Vi kommer alltså att läsa mycket svenska med spår av exempelvis kinesiska, arabiska eller engelska i ordval, meningsbyggnad och fraseologi. Mot slutet av århundradet kan det också finnas teknik för datoriserad simultantolkning av talat

språk på samma sätt. Möter vi en japan trycker vi båda på tolkknapparna på våra mobiler och talar våra modersmål.

Kommer denna ökade variation också de svenska dialekterna till godo? Nja, bör man nog svara på den frågan. Lokala, särpräglade landsbygdsdialekter försvann till stora delar som modersmål i Sverige under 1900-talets andra hälft. De kommer inte tillbaka. Nya dialekter är att vänta främst i storstäderna. Det hindrar inte att intresset ökar för både nya och gamla dia-

lekter som ett slags andraspråk – ungefär som för en del minoritetsspråk. I den informella textvärlden på nätet och annorstädes får vi säkert mer skrivande på ostandardiserade dialekter.

Och olika regionala varianter av talad svenska lever kvar. Också om hundra år kan man nog höra skillnaden på nordsvenska, sydsvenska och mellansvenska (troligen uppdelad på en

västsvensk och en östsvensk huvudvarietet kring Göteborg respektive Stockholm; jfr Elert 1994). Det är inte ens helt orimligt att den viktigaste uttalsgränsen i svenskan, den mellan främre och bakre *r*, håller sig kvar ungefär där den legat sedan mitten av 1900-talet, d.v.s. en linje som går ungefär från mellersta Halland över Jönköping till norra Smålandskusten.

Själva de geografiska gränserna blir dock mindre viktiga. Alltmer kommer vi att höra alla regionala varieteter över hela landet; vi blir rörligare och väljer inte alltid regional identitet i vårt tal utifrån vare sig ursprung eller nuvarande hemort. Därför får vi också nya blandningar av regional svenska. De senaste åren har man

Det blir många engelska lånord: admitta, koverage och rekvesta.

t.ex. allt oftare kunnat höra en svenska som består av sydsvensk intonation och satsmelodi kombinerad med central-svenskt uttal av varje enskilt ljud – lyssna på Louise Epstein eller Helle Klein! Fler sådana blandningar är att vänta.

Orden

Så långt om språksamhället och allmänna kommunikationsvillkor. Men vad händer med själva språken, med ordförråd och grammatik?

Först ska sägas att de många språken i Sverige säkerligen förändras högst olika. Men för att denna artikel inte ska bli evighetslång handlar den fortsättningsvis bara om svenska

Och då händer inte så mycket, trots allt. Det svenska standardspråket, särskilt i skrift, är mycket stabilt. Som språksystem – d.v.s. grammatiken, ordböjningen, ordbildningsmönstren – ändras det troligen mindre från 2007 till 2107 än från 1907 till 2007. De förändringar jag förutspår i denna artikel är tämligen begränsade – även om det kan se mycket ut när allt samlas på ett ställe. Oföränderlig blir dock inte svenskan. Det går inte att djupfrysa ett språk när tio miljoner talar, läser och skriver det varje dag.

Självklart ökar de engelska lånorden, fast vi vet inte hur mycket. För 25 år sedan var andelen nyare engelska lån i löpande tidningstext ca 0,3 procent, i dag har den fördubblats (Sandøy ms), och man kan tänka sig att den stiger till 4–5 procent mot slutet av århundradet. Det blir väldigt mycket engelska, men mer lär det inte bli. De tusen vanligaste orden i svenskan täcker ungefär 70 procent av en vanlig tidningstext, och detta basordförråd är så väletablerat att de engelska inbrytningarna i det blir mycket få. Flerta-

let nya ord kommer också att vara svenska sammansättningar.

Många av de nya orden är vardagsord, redan i dag på väg in svenskan: *plejs, guts, heavy, brajt, tricky*. Men minst lika många av de engelska lånen tillhör ett internationellt ordförråd med rötter i latinet – *dedikerad* och *promota* är två exempel från senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista. Det gör att de inte verkar så främmande och det är lätt att ta in dem. Sådana nya ord kan vara *impakt* (med betoningen på andra stavelsen), *konnekta, konsistera, imposa, admitta, development, koverage, saliens, konvinsa* och *konviktion, prejudis, (in)evitabel, violens* och *violera, rekvesta*.

Avsiktligt har jag stavat många av de tänkbara lånorden efter svenskt mönster. Lånord som varaktigt etablerar sig får ofta ett tämligen svenskt utseende, särskilt de internationella orden. Det hänger samman med språkblandningstendensen. Vi blir mindre och mindre ängsliga för att blanda, och då blir vi inte heller rädda för att stava och böja engelska ord på svenska.

Engelskan kommer att dominera lånorden men blir inte enda långivande språk. I senaste upplagan av Svenska Akademiens ordlista hittar man t.ex. en del japanska ord som *karaoke* och *taekwondo*. Det blev ståhej när ursprungligen arabiska *keff* och ursprungligen turkiska *guss togs* upp i ordlistan 2006. Det upprepas inte när nästa upplaga på 2010-talet troligen har ett tjugotal liknande ord (kanske *abou, gitta, habibi, län*). Då har vi börjat vänja oss vid att svenskan plockar upp lånord från många språk.

De internationella orden gynnas av specialisering och vetenskaplighet. I dag talar vi inte om *hösnuva* och *ordblindhet* utan om *pollenallergi* och *dyslexi*; fler ord-

byten av detta slag väntar. Samma drivkrafter ligger ofta bakom nya sammansättningar med en mycket specifik betydelse som inte kan läsas ut av de ingående orden: *trängselavgift* (vad för slags trängsel?), *växthuseffekt* (effekt på vad?). Vi får många sådana ord under 2000-talet.

Ordbildning och ordböjning

Sammansättning kommer fortsatt att vara den dominerande metoden för nyordsbildning. Men andra ordbildningssätt som är vanliga i dag och blir än vanligare är initialorden (*lvu, pk, sms, lol*) och kortorden (*demo, igno* 'okunnig person, ignorant', ett *tänk*). Detta är alltså inga nyheter, utan tendenser som förstärks, inte minst av tvånget att skriva fort och kort i sms och chatt.

Samma kontinuitet gäller ordböjning. 2000-talets nya verb kommer liksom 1900-talets att böjas efter första konjugationen, *trigga, triggade, triggat* (inte *trigga, tragg, truggit*), *mainstreama, mainstreamade, mainstreamat* (inte *-streamde, -streamt*). Konkurrenten mellan s-plural och svensk pluralböjning på svenska lånord fortsätter (*gangsters* eller *gangstrar*), liksom konkurrenten mellan direktinlån av engelska verbalabstrakter på *-ing* eller svensk ordbildning med *-ning, stalking* eller *stalkning*. Det är inte troligt att någon av varianterna blir allena rådande.

Principerna för ordbildning förblir alltså desamma, men nya prefix och suffix är högst tänkbara. Det personbetecknande *-er* finns i svenska ord som *slarver* och *tokar* men är föga produktivt. Det är det däremot i engelskan, *stalker, hacker, doer*, och kan återupptas i svenskan, framför allt vid bildningar till enstaviga verb som slutar på vokal: en *troer*, en *taer*. En liknande uppblomstring kan man tänka sig

för det internationella prefixet *dis-*, understött av redan inlånade *dissa*. Vi skulle få ord som *disvärda* (eller *dissvärda*) i stället för *vanvärda, disbetala* för 'vägra eller låta bli att betala'.

En annan fråga är vad som händer med formorden och de mycket vanliga orden. Tendensen bör hålla i sig att högfrekventa tvåstaviga ord blir enstaviga efter talspråksmodell också i standardskrift: *lade/la, sådant/sånt, något/nåt*. Men varje ord har sin egen historia; förloppet verkar ha stannat upp för *sedan/sen. Förrns* och *mens* bör alltså bli stilistiskt neutrala – båda finns i dag som vardagliga i Akademiens ordlista. Systemet för personliga pronomen förenklas något (se nedan!). Samtalsspråket skapar kontinuerligt nya dialogadverb som *ba* och *typ*. Vi vet inte vilka; för närvarande tycks *såå* (av *så här*) vara på frammarsch. Men dessa ord är alltför talspråksegna för att ta plats i standardskriftspråket.

Mindre förskjutningar i prepositions- och konjunktionssystem inträffar säkert. I dag kan man se en svag tendens att allt oftare inleda bisatser med formord plus det allmänt underordnande *att: efter att, före att, fast att, för att, som att* – också *plus att*. Kanske blir denna enkla modell dominerande.

Meningar och grammatik

Den nya tekniken har som sagt fört med sig att villkoren för tal och skrift inte längre är så väsensskilda. Allt oftare talar vi på typiska skriftspråksvillkor – monologiskt, planerat, till okända mottagare. Ett bra exempel är meddelande vi läser in på våra egna telefonsvarare. Och ännu oftare skriver vi på talspråksvis: oplanerat, för stunden, dialogiskt med en bestämd mottagare. Det gäller framför allt cyber-

rymdsskrivandet i olika former.

Teknikutvecklingen på 2000-talet ger oss fler medier där såväl tal som skrift används på nya villkor. Att diskutera hur de två språkarterna i allmänhet påverkar varandra är därför inte så fruktbart längre. Man måste se till de specifika användningsvillkoren, och man måste också förstå att överspridning mellan olika medier inte är självklar. Vi kommer inte att tala som telefonsvarare med våra barn. Vi kommer inte att skriva statliga utredningar på chattsvenska.

För att inte bli alltför vidlyftig begränsar jag därför grammatik- och meningsbyggnadsprognoserna till skrivet standardspråk, d.v.s. i huvudsak tryckta texter och texter på offentliga institutioners webbplatser.

Sakprosans meningar kröp ner till genomsnittligt ungefär 15 ord under 1900-talets andra hälft (Svensson 1993, jfr Nyström 2001). Det är inte troligt att de blir så mycket kortare. Man behöver ofta ett drygt dusin ord för att få ihop en hel mening med ny information. Den genomsnittliga meningslängden kommer därför att hålla sig kring denna siffra.

Men andra förändringar är att vänta. Vi skriver allt mer och blir vanare att planera för hela texter. Däremot planerar vi inte varje enskild mening så noga, eftersom vi producerar så många. Meningsplaneringen sker mer på talspråkvis: man börjar med den information som anknyter till det föregående och skriver sedan tills det passar att sätta punkt (jfr Svensson 2005). Därmed blir ordföljden friare. Svenskans grundläggande ordföljdsmons-

ter består, men satsdelar kan flyttas lite friare, särskilt i meningens början och slut. Också i formell sakprosa kan meningarna därför komma att se ut ungefär så här: *Bostadsmarknaden i den här rapporten har vi inte uteslutande skrivit om för experterna att den ska läsas.*

Redan i dag har en del konstruktioner blivit vanligare på grund av den ”spontanare” meningsplaneringen. Listar man dem som nedan kan man bli förvånad, men det är inte svårt att hitta exempel i tidningar och tidskrifter:

Satsradning: *Konsekvenserna för samhällsekonomin är uppenbara, den höjda räntan spår på inflationen.* (Inte en bisatskonstruktion: *De uppenbara konsekvenserna för samhällsekonomin är att den höjda räntan spår på inflationen.*)

Syntaktiskt ofullständiga meningar: *De tre isländska bankerna hör till Nordens tio största. Ett lysande resultat för ett land med en befolkning något större än Malmös.* (Inte bisatskonstruktion: *... vilket är ett lysande ...*)

Huvudsatsordföljd i bisats: *Ingen vet i dag vad blir följden om de stora glaciärerna smälter.* (Inte bisatsordföljd: *... vad följden blir ...*)

Logiskt-syntaktiskt komplicerade satsflätor, som dock är lätta att förstå: *Det är en fråga som utreddes redan av en kommitté som lämnade ett betänkande för fyra år sedan med målsättningen att avföra från dagordningen.*

Konstruktioner av detta slag blir alltså än vanligare. Samtidigt kommer det alltid att finnas genrer där varje mening måste vara noga planerad, t.ex. lagar och avtal.

Vi planerar inte varje mening så noga, eftersom vi producerar så många.

Det kunde därför tänkas att sådana genrer kommer att skilja ut sig från vanlig sakprosa mer än i dag. Men oundvikligt är det inte. Det beror i mycket på om framtida klarspraksarbete kan förena kraven på precision med den friare meningsplaneringen.

Ingen av dessa förändringar innebär i strikt mening förändringar av det grammatiska systemet. Det består i stort sett, som sagt, men inte helt oförändrat. Det är frestande att peka på några punkter där svenskan har en mycket speciell grammatik och där den tilltagande språkblandningen kan leda till att andra mönster etableras:

Konstruktionen *går och lägger sig, sitter och äter, tar och städar* kan ersättas av – eller jämföras med – *går lägger sig, sitter äter, tar städar*. Redan i dag kan man på Google hitta exempel som *kommer spelar* eller *sitter drömmer*.

Svenskan har ett starkt subjektstvång, och när inget semantiskt subjekt finns stoppar man in ett *det*. Det blir kanske inte längre nödvändigt: *Jag undrar hur blir i midsommar*. Också *det* som obligatoriskt objekt kan bli mindre obligatoriskt: *Har du varit i Thailand? Ja, jag har*.

Användningen av bestämd och obestämd artikel är mycket komplicerad i svenskan. Systemet är i gungning och förunklingar troliga. Framför allt bör vi få fler artikellösa konstruktioner. *Vi sågs sista gång i Paris. Det är uppgift för styrelsen*.

I dag låter de här tre fallen som bruten svenska. De gör inte om femtio år.

Rätt och fel

Det som är fel i dag kan nämligen bli rätt i morgon, särskilt om det är svårt i dag. År

2005 gav Svenska språknämnden ut *Språkriktighetsboken* med rekommendationer i ett hundratal relativt besvärliga språkriktighetsfrågor. En del av råden är säkert överspelade mot slutet av seklet, till exempel den speciella bisatsordföljden (se ovan!), varningen för konstruktionen *på detta sättet* utanför västsvenska sammanhang, kanske också avrådan från dubbelt supinum, *du hade kunnat gjort det*.

Ganska säkert är *de* accepterat som enhetsform för *de* och *dem*; däremot inte *dom*, som skulle innebära ett alltför stort

ingrepp i skriftbilden för att godtas i flertal texter. Det finns goda systemskäl för förändringen. Distinktionen mellan subjektform och objektform är numera bara fullt genomförd för personliga pronomen i första och andra person: *jag/mig, vi/oss, du/dig, ni/er*. I tredje

Vi skiljer inte mellan *de* och *dem* utan *de* blir enhetsnorm.

person plural försvann skillnaden i tal mellan *di* och *dom* i stora delar av Sverige under 1900-talet. I tredje person singular är *den* och *det* både subjekt- och objektform. När man syftar på personer förekommer i tal *han* som grammatiskt objekt och även *hon* – *han* är en urgammal dialektform. Det vore därför inte underligt om vi om hundra år inte alls skiljer på subjekt- och objektform för tredje personens pronomen i svenskt skriftspråk. Vi skriver bara *de, han, hon, den* och *det*.

Kan vi vänta oss några motsvarande systemförändringar för uttalet? Bortser man från alla regionala och sociala uttalsvarianter, finns allmänt sett två motstridiga utvecklingslinjer i dag. Å ena

sidan hör vi allt oftare ett uttal där trycket fördelas relativt jämnt över de betonade stavelserna. Särskilt i förortssvenskan är det vanligt; det ger ett "stötigt" intryck. Denna typ av uttal är språktypologiskt vanligare än den svenska modellen; den kännetecknar t.ex. grekiskan och finskan.

Å andra sidan kan vi tänka oss en utveckling lik den i danskan: med ökad talhastighet kommer trycket att koncentreras till en enda stavelse i en ordgrupp. Därav följer många reduktioner och assimilationer i de svagare stavelserna.

Vi vet inte om någon av tendenserna får riktigt starkt genomslag. Ur språkvårdssynpunkt vore kanske det första alternativet inte så dumt. Det innebär att uttalet ligger relativt nära stavningen. Då blir det lite lättare att lära sig stava, lära sig svenska och faktiskt också att uppfatta vad folk säger när hörbarheten är dålig.

Uttalet av enskilda vokal- och konsonantljud är aldrig konstant. I dag får till exempel på många håll ä- och ö-ljuden ett öppnare uttal (de uttalas som om de stod framför *r*, jämför *läsa* och *lära*) och varken bakre eller främre *r* har ett rullande uttal utan blir ett slags väsljud. Förskjutningar av detta slag är ofrånkomliga men inte så omskakande.

Mer uppseendeväckande vore om vi fick nya vokaler och konsonanter eller om några försvann. Det kan tänkas att engelskt *w*-uttal slår igenom, så att vi konsekvent uttalar *watten* (bestämd form av *watt*) och *vatten* olika. Men troligt är det inte; engelska lånord på *w* brukar så småningom få svenskt *v*-uttal.

Tänkbart är också sammanfall mellan sje- och tje-ljud; vi skulle uttala *skära* och *kära* likadant. De två ljuden ligger nära varandra och är svåra att skilja åt (det gäller dock inte det bakre sje-ljudet). I Norge

har man konstaterat ett sammanfall hos många ungdomar de senaste årtiondena (Mæhlum m.fl. 2005). Och varken sje- eller tje-ljudet har stöd i stavningen på så sätt att de entydigt svarar mot en bokstav.

Mindre dramatiskt är att vi med den ökade språkblandningen kan få en del nya ljudkombinationer. Det har nog blivit lättare för oss att uttala ord på *ps*- de senaste årtiondena, *pseudo* och *psoriasis*. På samma sätt kanske ljudkombinationer från afrikanska språk som *mb*- och *nd*- införlivas i svenskt uttal.

Språkvården

Det är svårt att fänga framtiden i en sammanfattande formel. Men kanske kunde den låta så här: vi kommer inte att tycka att svenskan är svårare att hantera i tal och skrift om hundra år, snarare tvärtom. Det blir inte besvärligare att tala, skriva och läsa i allmänhet. Däremot kan språksituationen kännas mer komplex. Varje språkbrukare får mer att hålla reda på: Vilket språk ska man välja för det specifika tillfället? Hur ska man anpassa sig till det aktuella mediet, den aktuella tekniken, den särskilda mottagaren?

Språkvårdarna får därför mycket att göra. För det första måste de hålla reda på alla olika språk i Sverige. En avgörande fråga är att svenskan inte för alltid förlorar domäner till engelskan de närmaste årtiondena. Lika avgörande är att minoritets- och invandrarspråk tas till vara. Om 174 av 175 modersmål i Sverige förtigs och förtrycks kommer vi att få stora problem med etnifiering, misslyckad skolgång och sociala klyftor.

För det andra medför flerspråkigheten och språkblandningen stora praktiska uppgifter. Det handlar inte bara om att skapa översättningsprogram, sökmotorer,

ordböcker, datoriserade lexikon, talsyntesprogram och mycket annat så att det blir lätt att vandra mellan språken. Det väntar också en folkbildningsuppgift att öka förståelsen för vad det är att leva i ett samhälle där språken ständigt byts och blandas.

För det tredje växer uppgiften att följa och utveckla det svenska standardspråket. I ett samhälle där många språk används under ständigt skiftande villkor kan osäkerheten öka om vad som är det gemensamma standardspråket, särskilt i skrift. Vad kan man lita till när man ska uttrycka sig i offentliga sammanhang? Den frågan måste språkvårdarna svara på.

Skulle språkvårdaren ändå få en stund över, går det alltid att skratta åt spådomarna i denna artikel. ■

LITTERATUR

Bijvoet, Ellen och Fraurud, Karin: "Svenska med något utländskt." *Språkvård* 2006/3.
Calvet, Louis-Jean: *Le marché aux langues*. Plon, 2002.
Cederschiöld, Gustaf: *Framtidssvenska*. Stockholm, 1917.

Elert, Claes-Christian: Indelning och gränser inom området för den nu talade svenskan – en aktuell dialektgeografi. I: *Kulturgränser – myt eller verklighet?* (Diabas. 4.) Umeå, 1992.

Graddol, David: The decline of the native speaker. I: David Graddol och Ulrike H. Meinhof, utg., *English in a changing world* (AILA Review 13). AILA, 1999.

Josephson, Olle: *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Stockholm, 2004.

Mæhlum, Brit m.fl.: *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*. Oslo, 3 uppl., 2005.

Nordberg, Bengt: Samma gamla tal. *Språkvård* 2001/2.

(Nyström, Catharina) *På väg mot ett bättre myndighetspråk*. Statskontoret, 2001:18.

Philippson, Robert: *English-Only Europe? Challenging language policy*. Routledge, 2003.

Språkriktighetsboken. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2005.

Sandøy, Helge: *Avisspråket i Norden – ei jamføring*. Ms 2007.

Svensson, Jan: *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund, 1993.

Svensson, Jan: Trends in the linguistic development since 1945: Swedish. I: Oscar Bandle, utg., *The Nordic Languages. An international handbook of the history of the North Germanic Languages*. Del 2. Mouton de Gruyter, 2005. S. 1804–1815.

Samtal eller konstgjort tal i nyheterna?

HÅKAN HANSON

En polarisering mellan spontant tal och talsyntes väntar i etermedierna nyhetsspråk. Men vad som vinner vet vi inte. Håkan Hanson resonerar om vad vi kommer att få höra i radio och tv.

Etermediernas nyhetsspråk, en variant av svensk sakprosa, är i allt väsentligt en produkt av dagspressens och telegrambyråernas språk. Det har i sin tur starkt påverkats av franska, tyska och under senare årtionden särskilt av engelskspråkiga medier. Radio- och tv-nyheter är sig påfallande lika överallt i världen. De har begränsad språklig variation, och håller sig till några fasta former eller genrer. Några av de vanligaste kan beskrivas så här:

Nyhetssändningar inleds ofta med tre, fyra väl koncentrerade satser, en *löpsedel*, samma ord som för dagspressens tryckta

säljbudskap. I ordval och syntax är den ljudliga versionen också lik den visuella. I varje nyhetssändning förekommer korta meddelande, kallade *telegram*. De är för det mesta hämtade från telegrambyråer, som samarbetar för att ge bredast möjliga nyhetstäckning. I Sverige sköter TT denna bevakning inte bara åt svenska medier, utan de viktigaste nyheterna sprids också internationellt till världsomspännande nyhetsbyråer som Reuters och AFP. En stor internationell nyhet från Sverige, t.ex. meddelande om nobelpristagare, behöver inte många minuter för att vara känd på tidnings-, radio- och tv-redaktioner över hela världen.

Vidare är *intervjuer* med enskilda personer, ofta makthavare, som råkar vara dagsaktuella, välkända inslag i både radio- och tv-nyheter. Dessa kan både vara bandade (och i så fall gärna redigerade) eller direktsända.

Men nyhetssändningarna domineras

av bandade rapporter från reportrar i in- och utlandet. De är ofta prydda med korta, alltså redigerade intervjusvar. *Direkt-rapporter* från ett aktuellt nyhetsområde förekommer när de personella och tekniska förutsättningarna tillåter det. "Här har det hänt något och här är vi."

Så finns det *studiosamtal*, en direktsänd dialog mellan programledaren och någon av redaktionens egna medarbetare, som antingen är närvarande i studion eller uppkopplad från fältet. Samma situation gäller för *studiointervjuer* med utanförstående expert eller makthavare. De flesta nyhetssändningar, både i radio och tv, avslutas med en *väderprognos*, antingen framförd av programledaren eller i längre sändningar av en meteorolog.

För att beskriva vad som kan hända i framtiden är det viktigt att resonera om hur de olika genrerna kan tänkas utvecklas, likaså hur radio och tv-mediet väljer att utnyttja ny teknik. Så kallad talsyntes är både viktig och intressant. I stället för mänskliga röster utnyttjar man talande datorer fyllda av korta språkljud som får ljuda allt efter användarens önskemål.

Vi har alla redan nu erfarenhet av talsyntes i en mängd kommersiell och offentligstyrd information, men den har så vitt jag vet ännu inte utnyttjats för nyhetsbruk. Själv betraktar jag talsyntes som den yttersta skriftliga formen; nyhetsuppläsaren avstår från att använda sin egen röst och låter datorn läsa upp texten. Det torde heller inte vara omöjligt att låta datorn växla kön och förr eller senare torde också lyssnaren själv kunna välja vilken sorts stämman den vill höra på.

Vinsten med talsyntes är i första hand ekonomisk, men den innebär också mindre personligt ansvar, t.ex. för uttalet.

Fler och kortare

Den pågående utvecklingen av nyheter och magasinprogram kan beskrivas så, att nyheterna blir fler och mer koncentrerade och samhällsprogrammen längre och mer aktuella. Men man kan också beskriva skillnaden som att uppläst skrift därigenom får göra åt sig för magasinens samtals- och reportageinnehåll. Språkligt sett är det en kamp mellan det skriftbundna och det spontana talet.

Det kan därför vara rimligt att återgå till de åtta genrer som jag skissat ovan och se deras framtida möjligheter mellan talsyntes, uppläst skrift och

spontant tal. Löpsedeln är uppläst skrift men kan tänkas få mindre tidningsmässig form och bli mer berättande och tal-språksnära. Talsyntes kan möjligen användas som goddag-sägare och rubrik-läsare i korta nyhetssändningar.

Talsyntes skulle redan nu kunna användas i uppläsningen av telegram. Problemet finns dock: Till exempel hinner datorn inte lära sig uttalet av nya namn på platser och personer lika fort som de nuvarande mänskliga uppläsarna. Satsbetonningen torde inte heller bli bättre.

Längre intervjuer låter sig inte syntetiseras utan är en rent muntlig form. Frågan är om inte genren är på väg från nyheter-na till magasinen, sakta men säkert. Inte heller bandade rapporter och reportage är

30–40 med-
verkande syns
eller hörs i en
halvtimmes
nyhetssändning.

lämpade för talsyntes. De kännetecknas av att de muntliga intervjudelarna är hårdredigerade och sammanbinds av korta upplästa reportertexter. Den s.k. mikrofonparadoxen – de intervjuade talar spontant, de professionella radio- och tv-medarbetarna läser från manus – borde dock kunna avskaffas eller åtminstone mjukas upp. Det är i de flesta fall fullt möjligt att göra allt inspelningsarbete muntligt och på plats. Redigering och bandning kan göras hemma på redaktionen.

Man kan alltså hoppas att denna viktiga genre hamnar på den muntliga sidan i framtiden. Just nu är den en konstig blandform, både språkligt och när det gäller kontexten. Den senare igenkänns oftast bara på det bakomliggande miljöljudet. Blandformen innebär också att antalet medverkande i en halvtimmes tv-nyhets-sändning är orimligt högt: 30–40 medverkande som syns eller åtminstone hörs. Därav följer att antalet turer också blir högt, drygt hundra gånger per sändning måste lyssnaren byta fokus från en person till en annan (Hanson 2006, s.17).

Direktrapporter faller sig numera naturligt att framföra med spontant tal och är definitionsmässigt omöjliga som talsyntes. Detsamma gäller studiosamtal och studiointervjuer. Det är svårt att tänka sig att en programledare sitter och intervjuar en dator i direktsändning.

Korta väderprognoser består av uppläst text, som lämpar sig väl för talsyntes. Där- emot är de längre prognoserna, särskilt i tv, mer svårbedömda. En välplanerad grundtext, i tv stödd av väderkartor, fram-

förs med klara drag av muntlighet och tydligt kroppsspråk. I framtiden kommer de säkert att bli än muntligare. Men naturligtvis finns det också möjligheter för SMHI att sälja ett dataprogram med både bild och ljud till tv-redaktioner i olika områden ...

Bilderna

Även om inte bilderna hör till det språkliga området är det ändå befogat att tala om dem för att fullständiga skildringen av tv-nyheter. Av min undersökning av ett enda Aktuelltprogram framgår att bildernas karaktär starkt präglas av nyhetsurvalet. Ju mindre bildmässigt ett nyhetsämne är, desto

fler blir genrebilderna, d.v.s. bilder ur arkivet som bara visar ämnesområdet. Ett ämne som t.ex. datavirus illustreras då med bilder på datorer en masse eller i detalj, gärna växelvis. Fler blir också bilder på talande personer i och utanför studion. Dessa kan naturligtvis räknas som informativa; man får ju reda på hur en intervju-person ser ut. Höginför-

mativa bilder – sådana som verkligen förstärker eller kanske t.o.m. överglänser det verbala budskapet – är däremot relativt få. Bara i sällsynta fall hänvisar texterna till informativa bilder, och i det avseendet skiljer sig nyheterna starkt från t.ex. natur- och vetenskapsprogram.

Det är självklart att en skärpning av bildhanteringen också kommer att påverka det verbala budskapet. Samarbetet mellan bild och text (spontant tal) kommer att öka, och jag tror att den muntliga språkformen lättare kan användas i demonstrerande syfte.

De som följer
de gamla
maneren blir
lättare
accepterade.

Talspråket har t.ex. inneboende demonstrativa drag som bruket av pronomen som *de här* och *sådana där*. I ett redundant och bildmässigt reportage om kryssningstrafiken i Östersjön i Aktuellt-undersökningen hittade jag nedanstående samtal mellan reportern och två busschaufförer. Samtalet – eller intervjun – fördes på kajen vid vilken ett magnifikt kryssningsfartyg hade lagt till:

Reportern: Dom här nu som kliver i land här vart vill dom åka?

Chaufför 1: Dom vill åka till Stadshuset och Vasa brukar det va Gamla stan o ja vad är det mer Fjällgatan brukar vi ta en sväng förbi

Chaufför 2: En liten sightseeing in i Stockholm i City ja

Reportern: Och Stadshuset vad gör dom där?

Chaufför 1: Dom brukar va där en timma dom tittar väl ja

Chaufför 2: Blå hallen

Chaufför 1: Blå hallen lite grann ja det är Nobel där, vet du som lockar

Samma information kan lätt skrivas på nyhetssvenska så här: "Kryssningsturister i Stockholm tittar gärna på Vasamuseet, Stadshuset – tack vare Nobelfesten – och Gamla stan samt beundrar utsikten från Fjällgatan, säger representanter för Stockholms bussturism." Vilken variant är lättast att ta till sig via öronen? Självklart den muntliga – trots att ögonen just nu har en annan uppfattning.

Insikten om de klara skillnaderna mellan uppläst skrift och spontant tal är vid det här laget rätt väl spridd på de största nyhetsredaktionerna. Däremot vore det en överdrift att hävda att de slagit igenom i produktionen, utom möjligtvis i studio-

samtal och studiontervjuer. De före detta monopolredaktionerna TT, Dagens Eko, Aktuellt och Rapport har kvar sin höga status, och de nytillkomna vill gärna vara så lika dem som möjligt. Detsamma gäller unga och nya medarbetare: De som följer de gamla maneren blir lättare accepterade. Inte heller finns det några publika skäl att gå från uppläst skrift till spontant tal, trots att det senare är betydligt begripligare. De som inte begriper vad som sägs klagar inte, utan skyller på sin egen fattningsförmåga. Trist nog.

Gissningar

Självfallet kan man tänka sig att radio- och tv-nyheter utvecklas på annat sätt än mellan polerna talsyntes och spontant tal, som jag valt som den här artikelns tema. Men då får man å andra sidan ta till rätt grova gissningar. Här är några:

- Om någon av de stora internationella etermediekanalerna, exempelvis BBC eller CNN, skapar någon ny nyhetsgenre så är det troligt att den också sprids vidare till Sverige och andra länder. Den internationella likformigheten är som sagt stor.

- Tekniken kommer rimligen också att innebära nya möjligheter att båda ta fram och sända ut nyheter. Möjligheten att välja journalistiska genrer och framförandeformer ökar säkerligen, och därigenom får konsumenterna möjlighet att själva tillreda en lämplig nyhetsvälling. Det innebär i sin tur att det redaktionella nyhetsurvalet kommer att minska i vikt och medarbetarna blir alltmer opersonliga. Denna utveckling kan man ana redan nu i televisionen. Aktuellt och Rapport har inte alls samma krafter och resurser som för tjugo år sedan. Några enstaka medarbetare är fortfarande knutna till det gamla varu-

märket, i övrigt fladdrar nyhetsmedarbetare, gamla som unga, kända som okända, mellan de båda redaktionerna.

- Det är inte uteslutet att det i framtiden, snart eller senare, dyker upp någon person med tillräckligt inflytande, pondus och överlägsen argumentationsförmåga och kräver förändring av dagens maner i nyhets-tv. Att ett knappt 30 minuter långt program innehåller mellan 30 och 40 medverkande, som byter talartur med varandra mer än 100 gånger är naturligtvis inte särskilt rationellt ur tittarnas synvinkel. Tempot måste förändras och tittarna få möjlighet att höra igenom ett resonemang. Hur detta ska ske utan att själva nyhets känslan försvinner är naturligtvis ett problem, som jag dessbättre inte har med att göra.

- För radions del kan man tänka sig att nyhetssändningarna blir ännu kortare och därför framställs som talsyntes, medan aktuella nyhetsmagasin blir längre, snabbare och muntligare. En annan variant är nyhetssändningar där programleda-

ren leder ett samtal med olika reportrar och nyhetsaktuella utanförstående, och att en telegramredaktör berättar vad som står i telegrammen i stället för att läsa upp dem ord för ord.

Då är vi tillbaka i den tänkta konflikten mellan talsyntes och spontant tal. I mina nyhetsdrömmar vinner det muntliga över den superskriftliga talsyntesen. Den är nog bra på SJ men knappast på SR. ■

LITTERATUR

Hanson, Håkan: *Det här är Aktuellt*. Mediability, Västerås-AWJ, Nyköping 2006.

Hanson, Håkan: *Talspråkslära för journalister och andra*. Studentlitteratur, Lund 2001.

Poulsen, Ib: *Radioavisens förståelighet*, DR, forskningsrapport 2/B1988, Köpenhamn.

Håkan Hanson var under många år redaktionssekreterare på Dagens Eko och utbildade nyhetsjournalister på radio och tv. Under de senaste tio åren har han undersökt och skrivit om etermediernas nyhetsspråk, i Språkvård senast i nummer 2006/1 med artikeln "Klaffar och klaffel".

FRÅGOR OCH SVAR

www.språkrådet.se www.sprakradet.se

Öppningsanordning

Jag kan inte hitta rätt term för en öppnare som finns på exempelvis tonfisksburkar: en rund ögla som man drar upp locket med. Sen blev jag fundersam över vad metallöglan på dryckesburkar för t.ex. öl och läskedrycker heter. Med den drar man inte upp locket utan pressar in det en bit.

Juliana Handberg

Svar: Vi tar ringen på ölburken först. Den tycks gå under benämningen *öppningsring*. (Se t.ex. www.returpack.se). Även öppningsanordningen på vanliga konservburkar tror jag kan kallas *öppningsring*. Jag har dock också funnit belägg på *lockring*. (Se t.ex. www.kompass.se).

Claes Garlén

Kuttersmycke

Vari från kommer ordet *kuttersmycke*? När började det användas överfört, utanför båtvärlden, och varför?

Marie Birde, SR/P1

Svar: Ordet betyder ursprungligen '(vacker) flicka i

fören på fritidsbåt', vilket framgår av Nationalencyklopedins ordbok (NEO). I NEO anges att det är vardagligt och att det förekommit åtminstone sedan 1950-talet. *Kutter* är en typ av eller snarare form på fritidsbåt. Det kommer av engelska *cutter*, 'ngt som skär

'visa upp', 'använda som dragpläster', och kan då referera även till män. I en artikel i Göteborgs-Posten förra året presenterades t.ex. Harald Treutiger som den nya tv-kanalen TV 7:s kuttersmycke.

Ola Karlsson

I dag kan ordet
kuttersmycke
även referera
till män.

(igenom vattnet)'. Uttrycket har alltså inget att göra med ord som *kuttra* och *kuttrasju*.

Från fritidsbåtar spred sig bruket sannolikt först till andra transportmedel, som bilar (raggartjejer) och motorcyklar. Senare har det blivit en allmän beteckning för (vackra) kvinnor som visas upp i olika sammanhang. Detta överförda bruk går antagligen tillbaka till 1960-talet.

Så långt har uttrycket haft en något negativ, manschauvinistisk ton. I dag används ordet också mer i betydelsen

Den väg med flest backar

Konstruktionen *den väg med flest backar* känns främmande för mig.

Jag skulle skriva antingen *den väg som har flest backar* eller *vägen med flest backar*. Men exempel på den nya varianten möter mig allt oftare. I en nyhetstext om tandhälsa till exempel: "De områden med sämst tänder visar på förbättring." Eller i en debattartikel om litteraturkanon: "Sverige är nog det enda land i världen med en skola som inte har i uppdrag att undervisa i den egna klassiska litteraturen." *Det enda landet*, skulle jag ha väntat mig. Det determinativa *det enda land* är för mig en signal om att det måste följa en som-sats kopplad till *land*.

Är det oproblematiskt att kombinera determinativa *den/det/de* med prepositionsfraser i stället för *med*

FRÅGOR OCH SVAR

www.språkrådet.se www.sprakradet.se

relativsats, eller bör jag ändra sådant när jag som redaktör putsar andras texter?

Gun-Britt Sundström

Svar: Man bör helst ändra. Konstruktionen kan vara problematisk av läsbarhets-skal. Determinativt pronomen följt av substantiv utan slutartikel signalerar att en nödvändig relativsats kommer, precis som du skriver. När den inte gör det måste läsaren, om det vill sig illa, byta avkodningsstrategi.

En mening som "Öis är det lag med flest import" – för att ta ett annat autentiskt exempel – slutar väldigt abrupt och oväntat. Man förväntar sig något i stil med "Öis är det lag med många import som har lyckats bäst hittills". I ditt exempel, "det enda land i världen med en skola som", fungerar som-satsen inte på detta sätt. Den knyter inte an till *land* som förväntat, utan till *skola*. Därför lämnas den determinativa frasen också här hängande i luften.

I stället kan man skriva "Sverige är det enda land i världen där skolan inte har i uppdrag att ...". Ditt andra exempel kan skrivas "Områden med sämst tänder visar på förbättring" eller om man väljer en konstruktion

med relativsats: "De områden där tänderna var sämst visar på förbättring" eller "De områden som hade sämst tänder visar på förbättring".

Det är möjligt att obestämd form i sådana här fall är på väg in i svenskan. Men än så länge verkar de konstiga och kan störa läsningen.

Olle Josephson

Wiki

Heter det *wiki* på svenska eller rekommenderas något annat? Hur böjs ordet i så fall? På nätet verkar *en wiki*, *wikin*, *wikier*, *wikierna* vanligast. Men det vanligaste är ju inte alltid rätt.

*Jenny Sylvén,
språkvårdare, Svenska Yle*

Svar: Det heter *wiki* även på svenska och uttalas med svenskt v-ljud. *Wiki* används dels om en teknik som gör det möjligt att snabbt ändra och lägga till information på webbsidor. I den betydelsen finns inget behov av böjningsformer. Men ordet kan också användas om en webbsida eller webbplats som utnyttjar denna teknik. Och ifråga om böjning har

språkbruket på nätet i detta fall rätt.

Benämningen kommer från det hawaiianska ordet för 'snabb'.

Ola Karlsson

Möte eller sammanträde

Heter det *styrelsesammanträde* eller *styrelsemöte*? En gammal chef till mig var mycket noga med att poängtera att det heter *styrelsesammanträde*. Hans motivering var: "Möte har man i kyrkan, inte i styrelserummet".

*Christian Fredrikson,
Cibol Konsult AB*

Svar: Det kan heta både *styrelsemöte* och *styrelsesammanträde*. Enligt ordböckerna är *möte* och *sammanträde* praktiskt taget synonyma ('organiserad sammankomst, ofta i syfte att fatta beslut'). Det stämmer alltså inte att möte bara skulle gälla kyrkliga möten.

Vi vill gärna rekommendera det kortare *styrelsemöte*. Helt klart är det vanligast. I databasen Presstext finns 4 573 belägg på *styrelsemöte* och 415 på *styrelsesammanträde*. Motsvarande styrke-

FRÅGOR OCH SVAR

www.språkrådet.se www.språkrådet.se

förhållande gäller för ordens förekomst på Internet (391 000–40 700).

Birgitta Lindgren

Klinker eller klinkrar

Vad är pluralformen av *klinker*? Vill inte skriva *klinkerplattor*.

Anna-Karin

Svar: Ordböckerna uppfattar tydligen ordet som oräknebart eller som en kollektivbeteckning, om man så vill. Men visst borde *klinker* också kunna användas om varje enskild platta,

Den engelska pluralformen *klinkers* är helt onödig i svenskan.

d.v.s. på samma sätt som *tegel* och *kakel* också används om varje enhet samtidigt som de är kollektivord.

Om en pluralform behövs, kan man använda den ändelselösa *klinker* eller den helt regelbundna *klinkrar*

(jämför en *åker*, flera *åkrar*). Bäst är egentligen *klinkrar*, eftersom en pluralform som är identisk med singularformen normalt bara används av uttalsmässiga skäl (t.ex. en *terrier*, två *terrier*). Men tiden är kanske inte mogen för detta steg ännu. Det finns just nu inte ett enda belegg på *klinkrar* via Google. Den engelska pluralformen *klinkers* är helt onödig i svenskan.

Claes Garlén

Utdaterad

Det gäller *utdaterad* för engelskans *outdated*. Är detta gängse språkbruk? Ordet finns i Svenska Akademiens ordlista, men där ges ingen betydelse.

Monica Äikäs

Svar: Vårt äldsta belegg på *utdaterad* är från 1996 och ordet har nog kommit för att stanna. Visst kan det kännas som en onödig anglicism. Men det hade lika gärna kunnat uppstå inom svenskan, så det verkar inte så apart. Man kan jämföra med *utsliten*, *utslagen*, *utagerad*, *utgången*.

I de flesta fall kan man

lika gärna använda *föråldrad*, *utgången* eller *inaktuell*, i några fall kanske snarare som *har passerat bäst-före-datum*.

Claes Garlén

Indian politiskt korrekt?

Jag undrar hur man översätter *Native American* på bästa sätt? Är det helt politiskt korrekt att säga *indian* på svenska?

Johanna Henrikson,
Förlaget Harlequin

Svar: Det är möjligt att *Indian* eller åtminstone *Red Indian* inte är politiskt korrekt i USA, men på svenska har *indian* inte några negativa konnotationer. Så skriv alltså *indian* och *indiansk*.

Birgitta Lindgren

En brax

Det finns en fisk som heter *braxen*. Ibland kallas den bara för *brax* i singular. Är det korrekt?

Andreas

Svar: Det heter *braxen* och inget annat i obestämd form

enligt ordböckerna, detta trots att väldigt många säger och skriver *brax* numera. Man uppfattar helt enkelt *braxen* som bestämd form och utgår från att *brax* är den obestämda formen.

Enligt ordböckerna heter det *braxnar* i plural, där *-n-* kommer från den historiskt korrekta grundformen *braxen*. Men i språkbruket verkar *braxar* vara vanligast, givetvis till följd av att den passar bättre till den ”nya” grundformen *brax*. Eftersom *brax*, *braxar* är så spridda former och verkar helt rimliga, kommer de nog också snart att finnas med i ordböckerna.

Rickard Domeij

Dumburken

Jag skulle på något listigt sätt behöva ta reda på etymologin för ordet *dumburken*. Jag har i mina efterforskningar lånat en bok med titeln ”TV – dumburk eller väckarklocka?” av Lars Ulvenstam, 1967, men inte kommit lösningen närmare.

Lotten Bergman

Svar: Vårt äldsta belägg på *dumburk* finns i ett tidningsklipp från 1962: ”I Sverige talar man stundom om

dumburken. På amerikanska heter det the Six Day idiot Box.”

Det innebär inte att ordet myntades exakt 1962. Som belägget visar är det redan känt då. År 1958 brukar utpekas som märkesår för svensk tv. Men å andra sidan finns det en datering för *idiot box* till omkring 1960, så 1962 är kanske inte så tokigt gissat.

Birgitta Lindgren

Snöfall

Jag finner det förbryllande att väderpresentatörer numera berättar om bara *snö*? ”Skåne väntas få snö på onsdag.” Snön kan ju inte komma till marken utan att falla, precis som regn och hagel, men aldrig har jag hört meteorologerna tala om *regnfäll* eller *bagelfäll*. Det finns kanske en förklaring?

Barbro Sollbe

Svar: Vem kan svara bättre på det än just en meteorolog? Vi överlät frågan till redaktionen på SVT Väder. Här är svaret i förkortad version:

Enligt SMHI:s definitioner

i Väderspråket (som man hittar på www.smhi.se, under rubriken *Meteorologi*) heter det *snöfäll* och sedan *lätt*, *måttligt* eller *ymnigt/kraftigt* beroende på intensiteten.

Jag kan tänka mig att det beror på att man vill vara tydlig på att skilja den snö som redan ligger på marken från den snö som faller. Det är ju också därför vi säger 5 cm nysnö och inte 5 cm snö, allt för att skilja på vad som redan finns och vad som tillkommit.

Motsvarande risk för missförstånd finns inte vad gäller regn, för regn blir ju vatten när det nått marken. Man pratar om exempelvis 25 mm regn senaste dygnet, men man pratar aldrig om *regndjup*, utan i sådana fall om *flödesnivåer* eller *vattenstånd* vid översvämningsslägen.

Detta resonemang faller dock lite om man pratar hagel, för det heter *hagel* oavsett om det faller eller ligger på marken. Men hagel å andra sidan är inte långlivat när det väl ligger på marken, eftersom hagel uppträder vid plusgrader och smälter bort mer eller mindre direkt.

Personligen använder jag orden *snö* och *snöfäll* som synonymer. Oftast använder

FRÅGOR OCH SVAR

www.språkradet.se www.sprakradet.se

jag nog *snö*, men om det finns risk för missförstånd använder jag *snöfall*. *Snöa* kan man ju givetvis också använda, och där råden ingen tvekan om vad som menas. Några exempel: "Ett område med regn och snö

Man vill skilja den snö som redan ligger på marken från den som faller.

drar in mot Västkusten", "Det snöar kraftigt på Gotland just nu", "Ett snöfall täcker just nu stora delar av Norrland." Säger man i stället att *snö* täcker stora delar av Norrland blir ju betydelsen en helt annan.

Det blev inget entydigt svar, men i alla fall ett försök till förklaring på varför vi använder ordet *snöfall*.

Per Stenborg, meteorolog
SVT Väder

Ortnamn och ortsnamn

Det första ord jag möter i årets första nummer av informationsbladet

Klarspråk från Språkrådet är *ortnamn*. Min fråga är varför det inte står *ortsnamn*.

Varför har foge-s försvunnit?

Lars Björklund

Svar: Både *ortnamn* och *ortsnamn* förekommer. För språkvetare är det *ortnamn* som gäller. Det har till och med blivit en form som har kommit att skilja de invigda från de oinvigda. Men om man studerar ordlistornas och ordböckernas andra sammansättningar med *ort-*som förled, finner man att *ortnamn* står ganska ensamt utan foge-s; de andra orden på *ort* utan foge-s har i regel med gruvteknik att göra. Vi anser att man bör acceptera båda formerna. Det gör numera även Svenska Akademiens ordlista.

Eva Olovsson, redaktör för
Klarspråk

Mall och blankett

Vi håller på att skapa ett intranät och diskuterar vad som ska rymmas under rubriken *Mallar* respektive *Blanketter*. Vad är egentligen skillnaden?

Charlott Elisson

Svar: En *brevmall* visar hur ett brev skall vara uppställt,

d.v.s. hur brevhuvudet skall se ut, var adressaten skall skrivas, vilken avslutande hälsning som skall användas.

Numera kan man konstruera ett malldokument i de flesta ordbehandlingsystem man använder på sin dator. Malldokumentet kan sedan utnyttjas när man skriver ett brev. Då skapas ett nytt dokument, själva brevet, men mallen ligger kvar oförändrad och kan användas igen för andra brev.

En *mall* liknar alltså ett brevpapper med förtryckt brevhuvud och eventuellt sidfot med avsändaruppgifter, som man kan skriva själva brevet på.

En *blankett* innehåller tomma fält som man skall fylla i. För att veta vad man skall fylla i finns ledrubriker ovanför de tomma fälten som *Namn, Adress, Födelsedatum, Inkomst* o.s.v.

Det förekommer säkert att man ibland kallar en brevmall för blankett, eftersom man uppfattar att det finns fält som man skall fylla i utan att det står några ledrubriker utsatta. Det är väl ingen större skada med det, men det finns som sagt en betydelseskilnad.

Birgitta Lindgren

Konsten att sätta punkt

ATT SÄTTA PUNKT är väl ingen konst. Det är bara att göra det vid meningens slut. Men var slutar meningen? En definition på mening är att den börjar med stor bokstav och slutar med punkt, frågetecken eller utropstecken. Den definitionen, som inte håller till 100 procent, hjälper dock inte när man sitter där och skriver och undrar över var punkten bör sättas.

Måste en mening vara fullständig, alltså innehålla både subjekt och predikat? Inte alls. Kan en mening vara så kort som ett enda ord? Javisst! Hur lång får den vara? Det är svårare att säga. Det kan bero på innehållet. Om man har en lång uppräkningslista, blir meningen längre utan att verka svår. Det kan också bero på genren. Vetenskapliga texter har ofta fler längre meningar. Det finns också kulturella skillnader. Översättare från svenska till spanska brukar ibland slå ihop två meningar till en; spanjorer tycker annars att texten ser barnslig ut. Kommer man upp över 40 ord bör man se upp. Och det är också bra om en text växlar mellan långa och korta meningar.

Mången minns kanske från sin skoltid rådet att man skulle slopa så gott som alla *och* i stället sätta punkt för att undvika texter som: "Och så åkte vi i väg på utflyk-

ten och jag åt upp mina mackor redan i bussen och så kom vi fram till djurparken och där tittade vi på alla djuren och åkte radiobil och sedan skulle vi äta vår matsäck men jag hade inget kvar och jag var jättehungrig men som tur var fanns det en korvkiosk och jag köpte en korv där." (En mening på drygt 60 ord.) Förmodligen är det detta råd som givit upphov till pseudoregeln att man inte får börja en mening med *och*. Det får man alltså. Men man kan alltid testa utan.

Ibland kan man välja skiljetecken mellan satser. *Punkt* är starkast avskiljande. Vill man ha en mjukare övergång mellan två fullständiga huvudsatser kan man välja *semikolon*. *Kolon* betonar sambandet mellan satserna något starkare än semikolon, och pekar framåt. *Komma* markerar bara en kort paus i läsningen, medan *tankstreck* används för att starkare betona ett avbrott.

I äldre tider var man inte så noga med att markera meningsslut med något tecken eller för den delen att markera meningsbörjan med stor bokstav. Med tryckkonsten började man utveckla interpunktionen, och då blev det en konst att sätta punkt.

Birgitta Lindgren

Kontrollera språkkontrollen

OLA KARLSSON

Stavnings- och grammatikkontroll används flitigt trots att den fungerar dåligt för många användare. Det visar flera undersökningar. Språknormerna i programmen överensstämmer heller inte alltid med aktuella språkvårdsprinciper. Ola Karlsson drar upp riktlinjerna för vad språkvården kan göra för språkkontrollen.

Allt fler svenskar skriver dagligen texter i sitt arbete. Kraven på skriftspråklig kompetens ökar stadigt i arbetslivet, även i industriyrken. Vi skriver också allt mer på vår fritid: informationsblad i bostadsrättsföreningen, privata webbsidor, e-brev till bekanta. Datoriserade verktyg som stavnings- och grammatikkontroll har därför blivit ett allt viktigare stöd i mångas skrivande. Det helt dominerande skrivverktyget på marknaden är den inbyggda språkkontrollen i Microsoft Word. Den innehåller sedan

några år en grammatikkontroll för svenska. För svenska finns ytterligare ett par program, som Skribent och forskningsprogrammet Grim (<http://skrutten.nada.kth.se/grim/>).

Dagens språkkontroller fungerar både bra och dåligt: de hittar många slarvfel (dubbla mellanslag etc.), stavfel och enkla syntaktiska fel vid närliggande ord (*det röda bil*). Men väldigt många fel hittas aldrig, i synnerhet inte mer komplicerade syntaktiska fel, ordbildningsfel och idiomatiska fel. Ibland levererar de falska alarm och vilseledande instruktioner med de konsekvenser det kan medföra.

I takt med ett ökat användande blir dessutom ett annat problem allt mer synligt: alla program på marknaden är utformade för att passa alla, trots att behoven mellan olika användare skiftar starkt. Eller snarast: de är utformade med en kvalificerad, vuxen skribent som norm. Man kan undra hur programmen fungerar för andra, framför allt för grupper med sär-

skilda skrivpedagogiska behov, som skolbarn och andraspråksskribenter. Problemet har belysts i två undersökningar, en jag själv gjort och en genomförd vid Göteborgs universitet.

Skrivstöd för invandrare

I min egen undersökning (Karlsson 2004) lät jag sex personer med svenska som andraspråk använda språkkontrollen Granska. Syftet var att undersöka hur programmet fungerade för skribenter med svenska som andraspråk, för att programmet senare skulle kunna anpassas bättre för denna målgrupp. Programmet, som utvecklats vid KTH i Stockholm, har normer och regler som mycket liknar dem i Word. Testpersonerna, tre män och tre kvinnor, arbetade på tre olika myndigheter. Alla talade god svenska men hade rätt varierande färdigheter i skriven svenska.

Programmet fungerade inte särskilt väl för mina användare. Jämför man med resultat från undersökningar med kvalificerade modersmålskribenter (t.ex. Knutson 2001, Domeij 2003) hittade det få av felen, framför allt av de mest frekventa felen: lexikala fel (*en institution där deprimerande klimat erövrar atmosfären*), skrivregelsfel (*den 031109*) och artikel- och bestämdhetsfel (*hur förhåller de båda nivåer sig till varandra?*). Programmet missade också rätt många ordföljdsfel (*Enligt forskningen man bör inte använder det*) och kongruensfel (*en antal ärende*).

Det programmet annars har svårast för är typografiska fel (saknat mellanslag, styckefel, dubbling av ord, uppenbara

felinmatningar som *rredan*, *åtFöljd*) och skiljeteckensfel (semikolon i stället för kolon, felaktig kommatering) – som förvisso inte är typiska just för invandrare – och lexikala fel (ordvalsfel, icke-idiomatiska uttryck, prepositionsfel, semantiska fel, utelämnade ord). Den sista feltypen har programmet i princip inte resurser för att upptäcka.

Även de falska alarmen var påfallande många och rör framför allt konstruktioner som är typiska för texter i arbetslivet: rubriker, diarie-nummer, datum, adresser. Sådana alarm upplevdes som mycket störande av mina användare, i synnerhet som de inte hade lika lätt som modersmålsanvändare att se det falska i dem. Programmet var alltså dåligt rustat både för användargruppens fel och för deras texttyper.

Trots bristerna tycktes användarna ha gott förtroende för programmet, dels för att man var tacksam för alla fel man fick påpekat för sig, dels för att man inte tycktes se att programmet missade många fel. Mina deltagare gjorde mycket få egna ändringar och rättade också mycket få av de fel programmet inte upptäckte. Språkkontroller främjar i sig lätt en "ytlig" granskningsstrategi hos användaren. Men andraspråksskribenter, liksom oerfarna skribenter överlag, brukar också allmänt göra färre ändringar på djupet än mer erfarna modersmålskribenter, och de har svårare att åtgärda fel de hittat.

En del av de faktiska fel programmet hittade, åtgärdades överraskande nog dessutom inte. Det tycktes ibland bero på att programmet inte gav tillräcklig infor-

Språkkontroller främjar en "ytlig" granskningsstrategi hos användaren.

mation, eller tillräckligt korrekt information, för att man skulle våga ändra. Särskilt tycktes de många ersättningsförslagen vara förvirrande, och i jämförelse med modersmålsanvändare hade man svårare att sovra bland förslagen. Man hade också problem med att avgöra vilken analys som var den rätta när programmet gav två eller t.o.m. tre olika analyser av ett sammanhängande fel (som när *ett normal liv* tolkas dels som särskrivningsfel: *normal liv*, dels som kongruensfel: *ett normal*).

Skrivstöd för barn

I undersökningar gjorda inom projektet SkrivaIT på Göteborgs universitet (Sofkova Hashemi och Hård af Segerstad 2004) har språkkontrollen i Word testats på 160 skolbarn i åldern 9–13 år. Word var det program så gott som alla barn använde när de skrev uppsatser och liknande, och alla brukade ha språkkontrollen påslagen när de skrev. Detta trots att resultaten visar att programmet ger mycket liten språklig hjälp, helt enkelt för att det snarast utgår från feltyper hos kvalificerade vuxenskribenter. Täckningen, antalet hittade fel av det totala antalet fel, var bara 9 % (mot 58 % för en vuxen parallellgrupp).

Jämför man med vuxna, gör barn framför allt fler fel. Grammatiska avvikelser är i nämnda undersökning ca nio gånger vanligare än hos vuxna. Och medan vuxna framför allt åstadkommer kongruensfel i substantivfraser, ordvalsfel och uteblivna ord (mest p.g.a. tangentbordsmissar), har barnen helt andra problem:

stavfel (*stak* för *stack*), talspråksformer (*våran*, *den dära*, *denna uppsatsen*), uttalsvärmande stavningar (*de* för *det*, *e* för *är*) och verbreduktioner (*bitta* för *hittade*). Särskilt svårt har man för ord-, sats- och meningssegmentering, vilket resulterar i sär- och hopskrivningar, utelämnad interpunktion och liten begynnelsebokstav vid ny mening. Det sistnämnda är fel som för övrigt gör det svårt för språkkontrollen att över huvud taget kunna analysera texternas språk.

Samtidigt hade barnen svårt att tillgodogöra sig programmets information: meddelandetexten och terminologin var för svår och ersättningsförslagen för många. Många trodde dessutom att det faktum att understrykningarna av grammatiska fel är gröna snarast betyder "godkänt". Viktigast av allt är dock kanske att skrivstödet i grunden är kontrollerande och inte didaktiskt. Programmet ger inget utrymme för inläring eller träning, vilket kan vara önskvärt åtminstone när språkstödsprogrammet används i svenskundervisningen. (Sådana funktioner finns däremot inlagda i språkprogrammet Grim.)

Många trodde att de gröna understrykningarna av grammatiska fel betyder "godkänt".

Utvecklingsbehov

När man framöver ska vidareutveckla skrivstödsprogram, är den primära uppgiften alltså att anpassa programmen till olika användargrupper. Det gäller språknivån: olika grupper gör olika typer av fel som kräver olika slags språkregler. Och det gäller gränssnittet: för vissa räcker det kanske med själva felet understruket, andra behöver mer pedagogiskt utformade

diagnoser och ersättningsförslag, och ytterligare andra önskar integrerade lexikon och utförliga hjälptexter om felen.

Mycket talar dock för att många användare, undantaget rena inlärare, har en begränsad behållning av felmeddelanden och hjälptexter. För många ger heller inte ersättningsförslagen tillräcklig hjälp: de är för många och för felaktiga, och det korrekta alternativet hamnar ofta långt ner bland förslagen.

Hellre *ett* korrekt ersättningsförslag än fel- och hjälptexter som kräver lingvistisk kompetens, för att hårdra lite. Hur som helst bör det finnas en viss flexibilitet i funktioner och inställningar redan i ett standardprogram, men därutöver behövs dessutom särskilda program för vissa användargrupper.

I dag kan användarna i viss mån anpassa sin språkkontroll genom att aktivera och avaktivera olika språkregler. Få utnyttjar dock den möjligheten. Det är jobbigt att gå igenom alla regler och de flesta användare – i synnerhet andraspråksskribenter – klarar inte av att göra optimala val. Därför vore det bättre med vissa basinställningar för alla, som sedan kan kompletteras med färdiga paketinställningar för vissa text- och användartyper.

Så långt gränssnittet. Men framöver måste det också till bättre program med högre prestanda: både bättre täckning (upptäcker fler fel och feltyper) och precision (färre falska alarm). För att åstadkomma det krävs bl.a. fler lexikala resurser och fler regler. Felanalyser och falska

alarm beror ofta på brister i hanteringen av fraser och idiomatiska uttryck, så mer frasinformation bör läggas in i programmen, t.ex. för frekventa och fasta eller halvfasta fraser. Vidare måste bättre ersättningsförslag ges för kända och frekventa fonologiska felstavningar (*hännes* för *hennes*, *tykr* för *tycker* etc.). Befintliga regler bör finslipas, och fler regler, inte minst skrivregler, måste tillföras för att öka täckningen. För invandrarskribenterna är det förstås särskilt viktigt att man täcker in regler för svenskans markerade strukturer, d.v.s. språkdrag som är unika för svenskan och som många invandrare har svårt för, som placeringen av negationer i huvud- och bisats.

Samtidigt bör man dra ner på täckningen för eller ta bort vissa andra feltyper, som irriterande anmärkningar om verblösa satser och regler för klassiska men ibland diskutabla eller onyanserade språkriktighetsfrågor: i dag anmärker Word på *till de som, kommer göra* och *både av x och y* (i stället för *till dem som, kommer att göra* och *av både x och y*), trots att sådana konstruktioner är helt accepterade av språkvården.

Inte bara Word

Så långt har jag i princip talat om Word. Men många, barn som vuxna, skriver som bekant i många andra program och sammanhang: e-brev, webbtexter, sms. Och när datorer i dag säljs utan MS Word och MS Office förinstallerat, använder allt fler andra ordbehandlingsprogram. I ordbehandlingsprogram (Open Office m.fl.), webbprogram (Dreamweaver, Frontpage), webbtjänster (bloggar, diskussionsforum), e-postprogram etc. bör det alltså finnas svenska språkstöd – för den som vill an-

Olika grupper gör olika typer av fel som kräver olika slags språkregler.

vända sådana. Och språkstöd handlar inte bara om stavnings- och grammatikkontroll utan även om integrerade lexikon, ordgissningsfunktioner i mobiltelefoner (s.k. ordprediktion), diktering (att man läser in en text) och talsyntes (att man får texter upplästa av en syntetisk röst). I dag saknas i hög utsträckning sådana språkstöd, och de som finns håller för låg kvalitet. Fler måste till, och för att språkstöd ska kunna användas i många sammanhang, är det bra om de som utvecklas görs så program- och systemoberoende som möjligt.

Vilka produkter som ska innehålla språkstöd kan diskuteras: en språkkontroll i e-postprogrammet som tar hänsyn till vissa genrespecifika drag (smilisar, kända förkortningar som *iaf* 'i alla fall', *mvb* 'med vänlig hälsning' etc.) behövs, men man vill sannolikt inte få sina sms språkkontrollerade. Många av språkexemplen ur texterna i den nämnda Göteborgsundersökningen vore för övrigt knappast heller möjliga att analysera utifrån en normal skriftspråksnorm: *GÖÖÖT!! serru e d jul lov fan va gött d e asså aja de e bara bäst-pussen!* (webbdagbok, tjej, åk 8).

Språkvårdens ansvar

Varför utvecklas då inte fler och bättre språkstöd? En förklaring är att tekniken är ung: mycket forskning och utvecklingsarbete kvarstår kring både teknik och användning. Även fundamentala frågor kring användningen är än så länge väldigt lite undersökta: Hur många datoranvändare har en språkkontroll på, och hur använder man den? Lär man sig något av kontrollen? Hur påverkar den texterna? Fungerar språkkontrollerna med deras felmeddelanden och grammatiska hjälptexter över huvud taget för skärmläsning?

Ett annat hinder är att behövliga språkresurser, som frasordböcker och skrivregler, ofta ägs av förlag – som sällan vill dela med sig utan höga ersättningar. Huvudförklaringen till att utvecklingen går långsamt är dock att lönsamheten är låg. Språkverktyg för stora språk som engelska och spanska är kommersiellt intressanta, liksom vissa tillämpningstyper, som ordprediktion i mobiltelefoner. Men för medelstora språk, som svenska, är situationen besvärlig: språkstödsprogram kan vara kommersiellt möjliga, men genererar så lite intäkter att produktutvecklarna inte har råd att satsa på vidareutveckling och kvalitet. För uppenbart olönsamma produkter, som språkkontroll för dyslektiker eller samisktalande, delas ibland statligt stöd ut.

Samtidigt är vi i dag i ett läge där språkvårdens inflytande på språknormerna delvis fått ge vika för språkkontrollprogrammen (läs: språkkontrollen i Word). Det krävs därför ett större inflytande från språkvården på skrivstödsprogrammets regler och normer. Det innebär primärt att normerna ska stämma överens med språkvårdens rekommendationer, vilket inte alltid är fallet i t.ex. Word. Det beror åtminstone delvis på att produktutvecklarna vill låna språkvårdens officiösa stämpel för sina program och samtidigt ge användarna de normer och rekommendationer man tror att de vill ha, även om de inte stämmer med språkvårdens. Ett kommersiellt dilemma, och ur språkvårdsperspektiv ett oroande sådant.

Mängden och urvalet av normer är också viktigt. Ett program ska t.ex. inte bara varna för långa meningar och strunta i ordföljdsfel. I dag innehåller programmen väl många onödiga regler, som lagts in mest för att de varit enkla att föra in.

Tillverkarna vill dock inte gärna plocka bort onödiga eller tveksamma regler, eftersom färre regler ger användarna sämre valuta för pengarna. Avvägningarna här är dock inte självklara; det krävs mer diskussion om både vilka språkregler som är möjliga och vilka som är önskvärda att implementera. Allt detta förutsätter ett ökat samarbete mellan produkttillverkare, forskare och språkvårdare.

Vissa inledande steg i denna riktning har tagits. I Finland har Svenska språkbyrån tillsammans med Lingsoft (det företag som skapat språkkontrollen bl.a. i svenska Word) utvecklat programmet Svefix, med en finlandssvensk stilkontroll, och Språkrådet har på uppdrag av Lingsoft och Microsoft inventerat normer, regler och hjälptexter i Words språkkontroll för svenska och framfört revideringsförslag, varav vissa redan implementerats. Det primära målet för Språkrådet har varit att språkriktighetsnormerna ungefärligen ska överensstämma med dem som ges i *Språkriktighetsboken*.

Man kan fundera på om framtidens skrivstödsprogram ska utvecklas av kommersiella företag, i samarbete mellan företag och språkvård eller helt av den statligt finansierade språkvården – i samarbete med forskningsinstitutioner. I vilket fall kräver nu fler och bättre skrivstöd rimligen något slags statliga medel. Hur mycket beror på om skrivstöd ska vara gratis, som en del av en fritt tillgänglig språklig infrastruktur för allmänheten, eller inte. Svaret på den frågan är en avvägning mellan hur högt allmänheten värdesätter språkstöden, d.v.s. hur mycket man är be-

redd att betala för dem, och hur viktigt språkvårdare och politiker tycker det är att allmänheten använder skrivstöd.

Mot bakgrund av denna artikels inledande rader om ökade krav på skrivkompetens, är det mycket som talar för att åtminstone vissa basala språkstöd bör vara fritt tillgängliga. Det skulle i förstane kunna röra sig om en stavnings- och grammatikkontroll, en skrivregels- och skrivrådssamling, en svensk ord- och frasordbok, en uttalsordbok, en svensk-engelsk översättningstjänst och en webbaserad talsyntes. Verva (f.d. Statskontoret) kunde bidra till att göra sådana resurser

Åtminstone
vissa basala
språkstöd bör
vara fritt
tillgängliga.

fritt tillgängliga åtminstone för offentliga organ i Sverige.

Vettig konsumentinformation

Eftersom språkkontrollerna blivit en viktig men bitvis vansklig normkälla, är goda användarinstruktioner dock det mest akuta behovet i dag. Många litar blint på kontrollen och tror att den klarar mer än den gör. Därför är det viktigt med konsumentinformation både om programmets möjligheter och begränsningar. Dels behövs mer allmän information om programmets utformning och innehåll, dels mer preciserade instruktioner om hur programmen ska användas: vilka regler, hjälpfunktioner och granskningsstrategier man bör välja utifrån svenskkunskaper, texttyp etc. (några goda råd kring detta ges i Rickard Domeijs artikel om språkkontroller i Språkvård 2005/2).

Visst finns lite redan i dag t.ex. i ma-

nualen till Word, men de flesta läser som bekant inte manualer. Den mest primära konsumentinformationen om programmens begränsningar bör därför lyftas fram och synliggöras mer, gärna redan på konvolutet till fristående program och under verktyget Stavning och grammatik i Word: "Språkkontrollen hittar bara vissa språkfel. Den säger rätt ofta att något är fel trots att det är rätt. Och den gör aldrig en dålig text bra. Ställ själv in vilka fel som ska kontrolleras. Läs instruktionen!" Man behöver också gå andra vägar för att nå ut till användarna: inte minst lärare och chefer i arbetslivet behöver kunskaper om hur dessa skrivverktyg fungerar och kan utnyttjas på bästa sätt, så att de kan vägleda studenter och medarbetare i användningen.

Här har språkvärden en viktig uppgift både som konsumentföreträdare och konsumentrådgivare. Och det är en roll som blir allt viktigare att spela för språkvärden när flödet av språkteknik ökar: ordprediktion, dikteringsprogram, talstyrda telefon-tjänster, maskinöversättningstjänster på webben o.s.v. Det är många språkverktyg

och andra tekniktillämpningar som påverkar språk och språkanvändning i dag – ett faktum som en språkvård som vill ha inflytande över språket måste få upp ögonen för. ■

LITTERATUR

- Domeij, Rickard: *Datorstödd språkgranskning under skrivprocessen – svensk språkkontroll ur användarperspektiv*. Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet. 2003.
- Karlsson, Ola: *Skrivstöd för andraspråksskribenter – användaranpassning av språkkontrollen Granska för andraspråkssvenskar som skriver i arbetet*. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 2004.
- Knutsson, Ola: *Automatisk språkgranskning av svensk text*. Institutionen för numerisk analys och datalogi, Kungliga Tekniska Högskolan. 2001.
- Sofkova Hashemi, Sylvana och Hård af Segerstad, Ylva: *Att lära sig skriva i IT-sambället*. Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet. 2004.

Ola Karlsson är språkvårdare vid Språkrådet och har tidigare medverkat i Språkvård bl.a. om datatermer (1998/4) och med råd för webbskrivande (2000/2).

Har kunden alltid rätt?

INGELA TYKESSON-BERGMAN

I ett samhälle som fylls av service och information blir det många korta samtal mellan okända människor. Makt och medmänsklighet kommer till uttryck i till synes triviala repliker. Kommer vi att be om ursäkt i framtiden, kommer vi att våga oss på direkta uppmaningar? Ingela Tykesson-Bergman har undersökt vad vi säger när vi går och handlar.

En scen en lördagseftermiddag i Pressbyrån på T-centralen i Stockholm: mycket folk i rörelse, ett sorl av röster, långa köer framför de båda kassorna. Plötsligt hörs ett biträde utbrista:

– Nä du, nu tar du det lite lugnt! Om du har så där bråttom så skulle du ha kommit hit tidigare!

Den som blir tillrättavisad är en ung man med härjat utseende. Han har gjort

flera försök att tränga sig före i kön för att få köpa ett paket cigaretter. Nu slinker han tyst tillbaka till sin plats. Biträdet återgår till de köande kunderna: *hej – nånting annat? – femton kronor – tack – hej då*. Hon arbetar koncentrerat, betjänar varje kund med samma vänliga tonfall. Man hör tydligt allt hon säger. Sorlet i kön har stillnat och stämningen har blivit lite tryckt, efter hennes utbrott nyss.

Episoden väcker en intressant fråga: varför tystnar det i en kundkö när ett biträde tillrättavisar en person som försöker tränga sig före? De som stod där i helgruschen och väntade på sin tur tyckte förmodligen att en åthutning var precis vad den rastlöse unge mannen förtjänade. I sak bör alltså ingen ha haft något att invända. Däremot kan de köande ha reagerat på bitradets sätt att uttrycka sig. De kan tänkas ha blivit överraskade av att bitradet avvikit från den förväntade interak-

tionsritualen, genom att utdela en befallning. Att beordra någon något är en talhandling som vanligen avspeglar statusskillnader till den talandes fördel i en relation (Fraser & Nolen 1981). När ett biträde ger en befallning till en kund så uppfattas det som ett normbrott.

Biträden vid kassor och servicediskar undviker i de flesta fall uppmaningar i direkt form när de talar med kunderna. Det är ett av resultaten av mina undersökningar av samtal i butiker. Många yttranden har självklart funktionen att få kunden att göra något. Men av samtal som spelats in vid en kassa har jag bland sådana yttranden bara registrerat ett par i imperativform. Till en kund som tillfälligt vill parkera sin kundvagn vid kassan säger biträdet: *men kör den gärna lite rakt in så att den inte hindrar vet du för nästa vagn (.) jättebra*. Här tonas den direkta uppmaningen ner dels genom att den följs av en förklaring, dels genom att den avslutas med en värdering, bitrådets uttryck för uppskattning. Hela yttrandet mjukas upp genom tilläggen *gärna*, *lite* och *vet du*. Vid ett annat tillfälle säger biträdet: *glöm inte din vagn där*. Då är det en rak uppmaning, men den framförs i vänligt tonfall, strax efter artighetsfrasen *trevlig helg*. Dessutom avslutar biträdet med ett skratt, och genom det modifieras styrkan i uppmaningen ytterligare (Adelswärd 1989).

Biträden som vill få kunderna att göra något väljer hellre att formulera sig indirekt. Man kan se det som uttryck för en

artighetsstrategi genom vilken den talande visar respekt för den andres integritet och handlingsutrymme (Brown & Levinson 1987). I bokhandeln säger biträdet exempelvis: *här då kan du- (.) får du betala i kassan så får du den där boken*, när hon uppmanar en kund som just gått med i en bokklubb att gå till kassan och betala medlemsavgiften. Ett annat exempel är hämtat från en delikatessdisk. När biträdet vill få en kund som är ensam vid disken att strunta i kölappsautomaten, säger

han inte: "Ta ingen kölapp! Kom hit direkt i stället!" utan: *du behöver ingen lapp om du e på väg dit*. Det sägs mer i förbigående.

Inget ursäkta, många tack

Att kunder försöker tränga sig före alla andra är ingen sällsynt företeelse. Däremot är det kanske inte så vanligt att biträden försöker göra något åt det. (Vilken köande kund har t.ex. undgått att känna frustration när

det är långa köer i en butik och en ny kassa öppnas? Över att djungelns lag plötsligt råder, och att kundernas tävlan om vem som är snabbast sätter alla turordningsregler ur spel?)

Vid delikatessdisken händer det inte så sällan att kunder tränger sig fram och bryter in i pågående samtal med snabbt framkastade frågor, exempelvis: *har du inte fått hem mortadellan?* eller *var ligger svamparna hörrudu? shiitake å såna där?* De tar sig alltså rätten att avbryta andras samtal utan att be om ursäkt, vilket svär mot allmänna samtalsregler. Och biträdena besvarar oftast den typen av frågor. Med korta och snabba svar visserligen, men utan att be den de redan samtalar

På 50-talet kunde man säga "Var så vänlig att vänta på er tur" till borgmästarinnan.

med om ursäkt. Kanske är det här är ett exempel på en normförändring i kund-samtal. Det är det i alla fall i jämförelse med normen i en mjölkbutik på 50-talet, där ett biträde kunde säga "Var så vänlig och vänta på Er tur" till en kund, tillika borgmästarinna, när denna försökte tränga sig före i kön (Savås 2000).

En generell iakttagelse, som gäller hela mitt inspelade material (160 samtal), är att varken biträden eller kunder använder uttrycken *ursäkta* eller *förlåt*. En enda förekomst av *förlåt* (i bemärkelsen 'hur sa?') har jag hittat. Det är väl för mycket sagt att ursäkter skulle vara ett artighetsfenomen i utdöende i butiker, men kanske stämmer Janet Holmes (1998) iakttagelser om användningen av ursäkter på Nya Zeeland in även på svenska förhållanden. Holmes betraktar ursäkten som ett uttryck för värnande om relationen. Hennes slutsats är att ursäktsstrategier spelar en mer avgörande roll för upprätthållandet av relationer mellan vänner, än de gör både i relationer mellan närstående och i relationer mellan främlingar.

Andra typer av artighetsuttryck, främst *tack* och *hej*, är desto vanligare i butiker. Det gäller särskilt för biträdenas del, och alldeles särskilt i kassan. Vad som försig-går i en kassa är välkänt för de flesta: kunden lägger vad den handlat på ett varuband, kassabiträdet startar bandet och registrerar priserna. Summan visas på en display, kunden betalar, packar ner sina varor och går. Denna procedur skulle mycket väl kunna genomföras utan ett ord, men så går det inte till, inte i Sverige. Under den tid som ett rutinartat kassabesök varar – ca 30 till 60 sekunder – pågår också ett samtal med några yttranden av biträdet och åtminstone något av kunden.

Kassabiträdet öppnar i princip varje

samtal med *hej*. I det fortsatta samtalet tackar hon kunden minst två, oftast tre gånger: först när hon talar om vad kunden ska betala (*ett hundrafemtisek å femti tack*), ett s.k. ett föregripande *tack* (Elert 1980), sedan när hon tar emot betalning och slutligen med ett *tack* som syftar på transaktionen som helhet och fungerar som samtalsavslutare.

På vissa håll i världen, t.ex. på Nya Zeeland, är mönstret för kassasamtal ungefär detsamma som i Sverige. I andra länder visar sig samtalskonventionerna vara helt annorlunda, trots att de yttre betingelserna är tämligen likartade. I Nederländerna, exempelvis, är det enda som normalt yttras vid utgångskassorna på en stormarknad att biträdet frågar om kunden samlar bonuspoäng: *Spaart u airmilles?* (Kuiper & Flindall 2000).

Pollyannapricipen

Artigt beklagande uttryck är svenska biträden sparsamma med överlag, exempelvis i situationer då de talar om för en kund att en vara inte finns eller att den har tagit slut. Attitydmarkören *tyvärr* förekommer ibland, och vid något tillfälle *jag är ledsen*, men det ingår inte i mönstret.

Den dag jag spelade in samtal vid delikatessdisken hade personalen fått ett speciellt problem att hantera. Man hade annonserat om extra billig lax, men laxen – ett parti på ett ton – såldes slut på några timmar. Efter det fick biträdena ideligen besvara samma fråga från kunderna om denna lax, var den verkligen slut? Jag har analyserat ett drygt tjugotal sådana "lax-samtal" och sett en klar tendens. Hellre än att beklaga det faktum att laxen är slut, väljer biträdena att betona den stora mängden lax de redan lyckats sälja. Ett typiskt laxsamtal kan se ut så här:

K=kvinna ca 35 år, B=biträde ca 55 år.
K: va laxen slut?
B: laxen e slut ja
K: de kommer inge mer då?
B: nä de va bara ett ton vi hade å sälja
[---]

Kunderna som frågar om lax är ofta just sådana som tar sig fram till disken utan att vänta på sin tur. Även om kunderna visar att de vill ha snabba besked, svarar biträdena gärna i narrativform: *ja* (.) *vi hade ett ton å sälja å de har faktiskt gått åt här på förmiddan*, berättar de exempelvis. Eller mer korthugget: *tog slut för en timma sen ungefär* (.) *ett ton har vi sålt*. Det visar sig att frasen *ett ton* förekommer i så många som 19 laxsamtal (av 23), medan attitydmarkören *tyvärr* bara förekommer i 7 av laxsamtalen. Som allmänt samtalsfenomen kan detta förklaras som ett utslag av *Pollyannaprincipen* (Leech 1983), d.v.s. beredvilligheten att se saken från den ljusa sidan och välja angenäma samtalsämnen framför obehagliga. Det kan också förklaras som ett sätt för biträdena att avvärja missnöje hos kunden. Serviceanställda själva ser förmågan att ”vända kunden” – från att vara negativ till att bli positivt inställd till företaget – som ett uttryck för professionalism (Abiala 2000).

Indirekta ursäkter

Att utebliven artighet kan få negativa följder för relationen, visar följande exempel från kassan i en stor matbutik. Kunden har letat förgäves efter en påse Daim, godisbitar som butiken annonserat ut till extrapris. Det talar hon om för kassabiträdet, just som hon ska betala: *ja sökte Daim men ja kunde inte hitta ni hade ju nå reklampris på de också nitton å-* Kunden framför först sin kritik som ett skämt: *ni*

har de gömt så int folk ska hitta de, säger hon och skrattar. Strax därpå uttrycker hon kritiken mer direkt: *när ni annonserar om de så ska de ju- så borde de va sån att man ser de*. Men kunden har skratt i röstent, och biträdet tycks välja tolkningen att kunden vill småprata och egentligen inte är så intresserad av godiset. Hon hakar på kundens skämt: *vi gömmer alltid det bästa*. (Kunden och biträdet faller varandra delvis i talet, vilket hakparenteserna i utdraget från samtalet visar. Figuren ☺ anger att något sägs md skrattande röst.)

B=biträde ca 55 år, K= kvinna ca 70 år.
[---]
B: du hitta de inte?
K: nä:: de finns inte ni har de gömt så int folk ska hitta de SKRATTAR
B: [vi gömmer alltid-]
K: [☺ när ni annonserar om de] så ska de ju- så borde de va sån att man ser de ☺
B: vi gömmer alltid de bästa
[---]

Bitrådets skämtsamma bidrag verkar kunden dock inte riktigt uppskatta. I det fortsatta samtalet sker en förhandling om huruvida butiken gjort fel eller inte, och förhållandet med den svagt exponerade varan hotar att utvecklas till en konflikt mellan samtalsparterna. När biträdet i rask följd ger några förslag om var Daimpåsarna borde ligga, ställen som kunden redan sökt på, ilsknar kunden till: *ja nå de får va men ja tycker de e dumt å göra så där*, säger hon slutligen. Först då får hon instämmande respons av biträdet: *ja de håller ja me om hörru*.

Problemet blir löst så småningom, men det kräver en hel del extra, interaktivt arbete från biträdet. Medan kunden packar

ner sina varor ringer biträdet en kollega och får reda på var man lagt Daimen. Då knyter biträdet an till kundens inledande skämt, med kundens ordval (*gömt*), fast utan att skämta själv denna gång: *om du väntar en sekund så ska ja fråga var dom har gömt dom*. Biträdet upprepar ordet *gömt* i telefonsamtalet med kollegan. I och med denna verbala återanvändning (Anward 2000; 2004) låter hon kunden förstå att hon accepterar kundens bild av situationen.

Att uttryckligen säga *ursäkta* eller *förlåt* är bara en av flera olika strategier för att framföra ursäkter. Den form av ursäkt biträdet väljer här är att ta på sig ansvaret (Holmes 1998). Genom att göra perspektivbyte och tala om problemet som kunden beskrivit det, bekräftar biträdet kundens uppfattning att butiken har felat. Samtalet blir en uppvisning i hur talesättet "Kunden har alltid rätt" opererar i praktiken. Intervjuer med biträden visar att det fortfarande är ett ytterst levande artighetsfenomen i butiker.

Det pratades mer i butikerna för femtio år sedan, när kunderna fick personlig betjäning över disk. Omfattande rationalisering har gjorts inom handeln sedan dess. I snabbköpens efterföljd har självbetjäningstanken fortsatt att fira triumfer, och kunderna har genom åren fått sköta mer och mer av butiksarbetet själva. Eftersom varje biträde fått allt fler kunder att hantera, kunde man tro att kundsamtalet reducerats till ett minimum, men så enkelt verkar det inte vara. De exempel som lyfts fram i denna artikel visar att biträden i många situationer inte väljer det snabbaste, mest fåordiga sättet att samtala med kunden. I stället lägger de ner rätt

mycket möda på språkligt extraarbete, om harmonin i samspelet med kunden hotar att störas. Det pratas fortfarande en hel del i butikerna. Vi kommer alltid att vilja småprata. ■

LITTERATUR

- Abiala, Kristina: *Säljande samspel. En sociologisk studie av privat servicearbete*. (Stockholm Studies in Sociology. N.S. 9.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 2000.
- Adelswärd, Viveka: Laughter and dialogue. The social significance of laughter in institutional discourse. *Nordic Journal of Linguistics* 12:2. S. 107–136. 1989.
- Anward, Jan: Allt du önskar kan du få? Om SAG och talspråket. *Språk och stil* NF. 10. S. 197–220. 2000.
- Anward, Jan: Lexeme recycled. How categories emerge from interaction. *Logos and Language*. 5:2. S. 31–46. 2004.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C.: *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press. 1987 [1978].
- Elert, Claes-Christian: Artighetsuttryck i svenskan. Yttranden i rutinmässiga interaktioner. *Nysvenska studier*. 59–60. S. 429–442. 1980.
- Fraser, Bruce & Nolen, William: The association of deference with linguistic form. *International Journal of the Sociology of Language*. 27. S. 93–109. 1981.
- Holmes, Janet: Apologies in New Zealand English. I: J. Cheshire & P. Trudgill (red.), *The Sociolinguistics Reader. 2. Gender and discourse*. New York: Arnold. S. 201–239. 1998.
- Kuiper, Koenraad & Flindall, Marie: Social rituals, formulaic speech and small talk at the supermarket checkout. I: J. Coupland (red.), *Small talk*. Harlow: Longman. S. 183–207. 2000.
- Saväs, Gunnar: *Från Handelsbod till Stormarknad*. Värnamo: Fälth & Hässler. 2000.

Ingela Tykesson-Bergman är lektor i svenska vid Södertörns högskola. Hon disputerade våren 2006 vid Stockholms universitet på avhandlingen "Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder".

NOTERAT

Erik Wellanders pris 2007

Stiftelsen Erik Wellanders fond delar varje år ut ett pris för förtjänstfull vetenskaplig insats inom språkvårdens område. Priset gick i år till två personer.

Ett pris om 25 000 kronor gick till docent Anna-Malin Karlsson, Stockholm, för forskning och pedagogiskt författarskap om hur språk och text används i dagens samhälle, i arbetslivet och på nätet. Likaledes fick fil.dr Benjamin Lyngfelt, Göteborg, 25 000 kronor för forskning och pedagogiskt författarskap om svensk grammatik och om språkriktighet.

Rickard Domeij

Historia

Svenska språknämnden har upphört men ska inte glömmas. Nästan det allra sista vi gjorde på Språknämnden var att sammanställa en tvåhundra-sidig historiebok, *Nämnd, inte glömd* (Svenska språknämndens skrifter 95, Stockholm 2007, redaktör Birgitta Lindgren). Bokens

grundsten är en krönika som börjar med idén om en språknämnd på ett modersmålslärmöte i Sigtuna 1942 och ändrar med riksdagsbeslutet om omorganisation 2005. Därefter följer tio kapitel där ordförande, föreståndare och medarbetare från i dag och i går varvar svepande perspektiv, personliga minnesbilder och avgörande fakta. Den lättsamma tonen hindrar inte centrala lärdomar om svensk språkvård under 1900-talets andra hälft.

För 100 kronor kan boken beställas från Språkrådet.

Olle Josephson

Svenskan i världen

I *Svenskan i världen. Betänkande av Utredningen om svenskundervisningen i utlandet* (SOU 2007:9) kan man läsa att svenskundervisning i dag bedrivs vid cirka 200 universitet och högskolor i över 40 länder. Om man bortser från Finland, som ju också är svenskspråkigt, finns det största antalet institutioner med svenskundervisning i Tyskland och USA med 25–30 institutioner vardera. I betänkandets slutsatser sägs: "Det intresse för språket och landet som detta är uttryck för måste Sverige ta vara på. Att stödja svenskundervisning för människor i andra länder är

en väg att främja svenska intressen." Det kan man hålla med om.

Svenskundervisning bedrivs vid cirka 200 universitet och högskolor i över 40 länder.

Betänkandet finns att ladda ner på regeringskansliets webbplats: <www.regeringen.se/sb/d/108/a/77200;jsessionid=aR122I_eWyo8>.

Rickard Domeij

Växande språkvård

Svensk språkvård blir mångspråkigare. Det märks om inte annat på Språkrådets expansion det senaste halvåret. Rådet har övertagit ansvaret för Lexin, lexikonen mellan svenska och invandrarspråk (www.sprakradet.se/lexin). Rådet har sedan första april två halvtidanställda språkvårdare för teckenspråk, Tomas Hedberg och Tommy Lyxell, och sedan 1 juni två halvtidanställda språkvårdare för romani, Dimitri Florin och Baki Hasan. Sedan 2006 ingår dessutom gamla Sverigefinnska språknämndens fyra

språkvårdare i Språkrådet.
Mycket språk blir det.

Olle Josephson

Världens största termbank

Efter flera års arbete har nu termbanken IATE (Inter-Active Terminology for Europe) öppnats för allmänheten. Termbanken är en sammanslagning av alla de termbanker som tidigare förekommit separat inom EU. Den blir därmed världens största termbank med miljontals termposter och termer på alla EU-språken. Termbanken, som ersätter den gamla term-tjänsten Eurodicautom, innehåller dessutom bulgariska, rumänska och en hel del andra språk.

Webbadress: <<http://iate.europa.eu/iatediff/>>.

Rickard Domeij

Språknämndsslut

Svenska språknämnden har upphört. Medlemsförsamlingen beslutade enhälligt på det sista årsmötet den 11 april att "avveckla, upplösa och låta avregistrera Svenska språknämnden". Sedan övergick man raskt till att tillsammans med ett hundratal inbjudna gäster

hålla seminarium om lärdomar av Språknämndens historia.

– Det nya Språkrådet måste ge mer utrymme åt långsiktigt, strategiskt tänkande, sa Marika Tandefelt, professor i svenska i Helsingfors.

Jan Svensson, svenskprofessor från Lund, såg en lycklig förskjutning i Språknämndens verksamhet från en stark inriktning på språket i sig under de första årtiondena till mer uppmärksamhet på praktisk

"Språkrådet måste ge mer utrymme åt långsiktigt, strategiskt tänkande."

användning och språkpolitiska förhållanden.

Och en tredje professor, Staffan Hellberg från Stockholm, framhöll som en viktig lärdom att språkvården måste skaffa sig starka allierade. De finns på den offentliga sidan; därför var det logiskt att Språkrådet nu var en del av en statlig myndighet.

Sen blev det middag, tal och dans, och sen gick vi hem och mindes Språknämnden.

Olle Josephson

Den olösta abrovinken

Det första numret av Språkvård 1965 efterlyste information om *abrovink*. Några säkra upplysningar om ordet kunde inte ges då, och egentligen inte senare heller. Formen kan variera – *aborvink*, *abevink*, *habravink*, *apravink*, *apelvink*, *abrovinsj*, *habrovinsj* m.fl. Betydelsen kan variera från 'kringående rörelse' till 'listig lösning', men även 'örfil' och 'konstig grej'. Det dröjde ända till 1998 innan ordet togs med i Svenska Akademiens ordlista. I Bonniers ordbok kom det med tidigare. Det svåra för en ordboksredaktör är att veta vilken form det skall tas upp under. Det har blivit *abrovink*.

Härkomsten är hölj i dunkel. Ett förslag går ut på att det bakom ordet skulle ligga ett *abborvink*, ett icke belagt ord som skulle beteckna den rörelse som en abborre gör med stjärten när den ändrar riktning. Enligt andra förslag kunde ordet härledas till *abbreviera* 'förkorta' eller *aberration* 'avvikelse'. Även *abrakadabra* föreslås liksom ett dialektord *aber* 'rörelse av okynnig art', minsann! I det sista numret av Språkvård står vi alltså lika frågande som i det första – var kommer *abrovink* ifrån och vad betyder det egentligen?

Birgitta Lindgren

”Det blir mer av allt!”

RICKARD DOMEIJ

Några läsare anser säkert en del artiklar för banala, andra finner somligt för svårtuggat. Patrik Hadenius, chefredaktör för Språktidningen, siktar på en bred läsekrets med olika intressen. Språkvård har intervjuat honom.

Första numret av den nya språktidningen kommer i slutet av augusti 2007. Tidningen vänder sig både till dem som arbetar med språk – till exempel lärare, översättare, informatörer, journalister och tolkar – och den språkintresserade allmänheten. Språkvårds prenumeranter får tidningen automatiskt.

Allt detta är praktiska detaljer som många av oss redan känner till. Men vad ska det första numret innehålla?

– Inget är definitivt bestämt, säger Patrik Hadenius. Men kanske något om 3 000 år gammal språksnobism. Säkert en artikel om ungdomsspråk. Troligen något om det skorrande r-ljudets framfart över Europa. Och givetvis mängder med

frågor och svar, anmälningar och språkråd, som vi vet att Språkvårds läsare gillar.

Det låter intressant, men det mesta är väl ändå sådant man kan tänkas hitta i ett nummer av Språkvård. Varför behövs Språktidningen? Patrik Hadenius vänder på frågan.

– Varför inte? Det finns tidningar om snart sagt allt och alla, men märkligt nog ingen bred populärvetenskaplig tidning om språk. Det finns radioprogram, tv-program och böcker om språk, men ingen språktidning.

Med stigande engagemang talar han om hur mycket det finns att berätta och diskutera om språk. Om all den språkforskning som pågår och som också är relevant utanför universitetsvärlden men som inte syns idag. Om allt som finns att berätta om svenska språket och andra språk som används i Sverige och världen. Han talar om invandring och miljonsvenska, den nya svenska språkmyndigheten och EU-samarbetet, som också bidragit till ett ökat intresse för språk.

– En del känner också att det svenska språket är hotat, kanske av globalisering, invandring eller dålig svenskundervisning. Man kan diskutera om dessa hot verkligen är reella, men känslan gör att fler vill värna och diskutera det svenska språket.

Så är det nog, säger jag, men varför behövs en *ny* språktidning? Duger inte Språkvård? Patrik Hadenius skakar bestämt på huvudet.

– Nej, Språkvård duger inte. Det är en fantastiskt välgjord tidskrift, men den är för smal. Antalet läsare minskar, samtidigt som intresset för språk ökar. Så borde det inte vara. Genom att bredda innehållet, göra en mer tillgänglig och mindre akademisk tidning, och genom att marknadsföra den mer, hoppas vi att upplagan bättre ska motsvara det stora intresset.

Bred och populär

Patrik Hadenius vill inte hålla med om att det hade varit bättre med två språktidskrifter: en smal och fackspråklig, en bred och populär. Eftersom den nya språktidningen ska innehålla så mycket ur Språkvård skulle det inte mycket bli kvar om man också hade den kvar som en smalare facktidning, menar han. För de rent vetenskapliga artiklarna, som inte får plats i Språktidningen, hänvisar han till *Språk och stil*.

Han pekar dessutom på att det finns en hel del andra smala tidskrifter som handlar om språk. Svensklärarna har till exempel sin *Svenskläraren*, översättarna har *Med andra ord* och språkvårdarna inom förvaltningen har sin *Klarspråk*.

– Det som saknats är en bred tidskrift,

säger han. Språkvård har förändrats under senare år och blivit bredare, nu tar vi bara ett lite större kliv och gör den ännu mer tillgänglig.

Han tror inte heller att läsarna ska sakna Språkrådets röst sådan den personifieras i Språkvård av Olle Josephson, Birgitta Lindgren och alla andra som arbetar på Språkrådet. De kommer att fortsätta att synas i Språktidningen, lovar han. Olle Josephsons ledare ska till exempel finnas kvar, även om den får etiketten krönika.

– Skillnaden mot Språkvård är bara att de får konkurrens och mothugg. Läsarna får möta fler röster.

Han hoppas dessutom att det blir fler tidningar om språk, både smala och breda. Han jämför med hur det ser ut i historiegenren. Där finns i dag

tre breda populära tidningar: Populär Historia, Världens Historia och Allt om Historia. Alla med en upplaga på över 30 000 exemplar.

Språktidningen ska alltså vara mer populär och ha ett bredare innehåll än Språkvård. Betyder det att det blir färre artiklar med anknytning till språkvård och mer av annat? Inte om man får tro Patrik Hadenius.

– Det blir faktiskt mer av allt. Språktidningen kommer med sex nummer per år och varje nummer blir tjockare än Språkvård. Här finns alltså plats för mer om språkvård och språkriktighet, och om språket i vardagen – kuriosa, trivialiteter och allvar – och om nya forskningsrön.

Med en populärare tidning finns ris-

”Språkpolitiskt är den nya tidningen politiskt oberoende språkliberal.”

ken att den antingen blir för lättuggad för Språkvårds tidigare läsare eller för svårsmält för de nya läsarna, påpekar jag. Patrik Hadenius medger att det kan vara så, särskilt om man envisas med att läsa allt i tidningen. Men han ser det inte enbart som en nackdel. Han säger att det till och med är ett mål att någon av artiklarna ska kännas banal för några medan en annan artikel känns för snäv och tung för en del andra.

– Visst vore det toppen om alla gillade allt. Men det är troligare att de flesta hittar några artiklar som de läser med behållning och några som de faktiskt struntar i att läsa – de kommer ändå att vara nöjda med tidningen.

Men en tidning som både är bredare, tjockare och tjugigare än Språkvård kostar naturligtvis mer. En helårsprenumeration på Språktidningen kostar 365 kronor. För Språkvårds läsare blir det till en början betydligt billigare. De första tre numren ingår i årets prenumeration på Språkvård.

Språkpolitik och framtid

Det senaste året har det varit många språkdebatter, bland annat om en språklag, engelskan på universiteten, svenskundervisningen och modersmålsundervisningens berättigande. Språkvårds ställningstagande har varit tydligt i alla dessa debatter. Därför vore det intressant att veta var Språktidningen står språkpolitiskt sett. ”Politiskt oberoende språkliberal” lyder Patrik Hadenius svar.

– Tidningens uppgift är att vara som ett torg där företrädare för olika åsikter ska kunna framföra sina bästa argument. Jag skulle önska att vi kunde vara lite mer kontroversiella, men tyvärr överensstämmer Språktidningens redaktions språksyn alltför väl med den homogena svenska språkvårdens.

Vi börjar närma oss slutet av intervjun. Eftersom jag skriver för sista numret av Språkvård med temat framtiden vill jag veta hur Patrik Hadenius ser på språksituationen i dag och svenskans framtid.

– Jag spår svenskan en lysande framtid, svarar han. Jag är inte särskilt orolig för domänförluster – jag tycker att motkrafterna verkar väl mobiliserade. Språktidningen är givetvis en av dem. Det jag däremot är orolig för är det minskande antalet ansökningar till de högre språkutbildningarna. Möjligen är vi också lite för överens och lite för nöjda med hur duktiga vi varit när det gäller klarspråksarbetet. Vi får inte bli bekväma och vi får inte slå oss till ro! ■

Patrik Hadenius, chefredaktör för Språktidningen och före detta redaktör på Forskning och Framsteg, har medverkat i Språkvård med artiklarna År bärspelare ett bra ord? (1990/2) och Jag blev dummare på engelska (2004/3).

Mer information om Språktidningen finns på <www.spraktidningen.se>.

Parkvallska perspektiv

Det senaste året har jag läst två böcker som tycks skapade ur en näst intill sjukligt passionerad besatthet av språk. Den ena är Ola Wikanders *I döda språks sällskap*, recenserad i Språkvård 2006/2. Den andra är Mikael Parkvalls bok *Limits of language* (Battlebridge, 2006) som trots titeln är en gränslös resa genom ett otyglat, encyklopediskt landskap som innehåller det mesta som har med språk att göra.

Den kan närmast liknas vid en osalig blandning av språkvetenskapligt uppslagsverk, lingvistiskt samlaralbum och Guinness rekordbok. Här finns mängder av lärorika, ofta uppseendeväckande exempel på skillnader mellan världens språk, blandat med kultfenomen, som det påhittade språket Klingon från tv-serien Star Trek, och triviala inköpstips för lingvister, t.ex. knivslipen Aspekt. Boken avslutas med en lingvistisk kalender med historiskt viktiga språkvetenskapliga händelser för årets alla dagar. En oumbärlig bok för alla språknördar.

Boken kan beställas på <www.battlebridge.com>.

Rickard Domeij

Funktionellt

Grammatik är inte bara en språkstruktur, ett system av olika grammatiska formkategorier. Grammatik omfattar också alla de icke-formella funktioner vi behöver för att uttrycka och skapa betydelse: Vi etablerar kontakt med andra med hjälp av olika språkhandlingar

NYUTKOMMET

som att fråga, uppmana, erbjuda och informera. Vi beskriver världen med hjälp av ord. Vi utgår från verbet och bygger upp beskrivningen som en process där någonting utförs eller händer, uppfattas, sägs eller är. Och vi skapar meningsfulla samband genom att organisera de olika

informationsbitarna så att logiska och tematiska samband uppstår.

Allt detta som vi gör med språket samspelar och bildar den helhet som betydelsen manifesteras genom. Om detta har Per

Holmberg och Anna-Malin Karlsson skrivit ett pionjärbete, *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik* (Ord och stil. 37. Hallgren & Fallgren 2007). Det är en genomarbetad presentation och tillämpning av den funktionella språkmodell som bygger på den australiske språkvetaren Michael Hallidays teorier. Redan att boken är på svenska är förtjänstfullt; man slipper gå via engelskan för att tillägna sig ett avancerat teoretiskt resonemang.

Boken är tänkt att användas som introduktionsbok vid universitet och högskolor, men förutsätter grundläggande kunskaper om ordklasser och satsdelar. I slutkapitlen visar författarna hur man prak-

Per Holmberg
och Anna-Malin
Karlsson har
skrivit ett
pionjärbete.

tiskt kan arbeta med funktionell grammatik. Exempelvis myndighetstexter beskylls ofta för att vara för komplicerade både innehållsmässigt och språkligt. Med hjälp av den funktionella grammatiken får man en inblick i att det faktiskt också finns goda skäl för ett relativt abstrakt språk i vissa sammanhang. En myndighetsperson har olika perspektiv att ta hänsyn till, måste samtidigt hålla distans och skapa kontakt och dessutom följa riktlinjer och regler. Ibland behöver man skriva *granskningen slutfördes* i stället för *jag har granskat färdigt*. Det är ett av bokens många exempel på att allt i språket skapar betydelse, även stil och grammatik.

Grammatik med betydelse är årsbok i Språkvårdssamfundet, där vem som helst kan bli medlem genom att betala årsavgiften 175 kronor till pg 57 86 13-2.

Erika Lyly

Språkvetenskapliga termer

Avsaknaden av ett språkvetenskapligt termlexikon på svenska har varit stor alltsedan Peter A. Sjögrens utmärkta *Termer i allmän språkvetenskap* från 1978 gick ur tiden. Inte minst har det märkts bland rådvilla studenter på universitetens grundutbildningar. Nu vill Studentlitteratur råda bot på problemet med ett nyttkommet *Termlexikon i språkvetenskap* (2007) som omfattar c:a 1 800 uppslagsord. All heder till förlaget för det!

Dock saknar jag flera grundläggande termer, och ibland också fylligare beskriv-

ningar av dem som finns. Morfem, grafem och fonem är förstås med, men inte morfer, grafer och foner. Och vill man

Avsaknaden av ett språkvetenskapligt termlexikon på svenska har varit stor.

veta vad prototyp teorin är får man en hänvisning till Rosch, Eleanor, där det inte står mycket mer än att hon är skapare av prototyp teorin. Men även om innehållet kan sägas vara i magraste

laget, är det på det hela taget både vällagat och matnyttigt. Och det lilla formatet passar utmärkt i studenternas fickor.

Rickard Domeij

Språkvårdens genomslag

Språkvården rekommenderar, men följer någon rekommendationerna? Ja, svarar Paula Ehrnebo i sin doktorsavhandling *Heter Vägverket Tielaitos eller Tievirasto på finska?* (Stockholm 2007). Hon har undersökt hur finskspråkiga tidskrifter i Sverige följt Sverigefinska språknämndens rekommendationer om finska översättningar av namn på svenska myndigheter och institutioner, socialtermer, tjänstetitlar m.m. Drygt två gånger av tre blev det som Språknämnden ville, främst vid namn på domstolar och liknande, sämst vid arbetsmarknadstermer. Vägverket heter *Tievirasto*.

Olle Josephson

Farväl till Språkvård

BIRGITTA LINDGREN

Det började som en stencilerad samling språkfrågor. Snart skrev ledande forskare i Sveriges enda språkvårdstidskrift. Men blev Språkvård någonsin forum för riktigt bred debatt? Birgitta Lindgren, en av tidskriftens redaktörer under senare år, tecknar Språkvårds historia.

Det första numret av Språkvård kom ut i februari 1965. Då hade Svenska språknämnden, eller Nämnden för svensk språkvård som det hette fram till 1974, funnits i över två decennier. Nämnden inrättades 1944.

Vid varje årsmöte under de första årtiondena brukade nämndens sekreterare redogöra för ett antal frågor som besvarats under året. I början av 1960-talet framställdes också en utförlig stencilerad samling av besvarade frågor. Det var givetvis endast en begränsad krets som nåddes av dessa meddelanden. Dåvarande sekreteraren Bertil Molde väckte därför tanken på

att nämnden skulle ge ut en tidskrift. Molde berättade senare att de övriga i arbetsutskottet var tveksamma till om en sådan tidskrift skulle slå an och om nämnden, eller rättare sagt nämndens enda heltidsanställda, Molde själv, skulle mäkta med arbetet. Man beslöt ändå till slut att göra ett försök.

Svenska Bokförlaget bekostade det första numret av *Språkvård*, som tidskriften fick heta. Det sextonsidiga numret inleddes med en artikel med rubriken "Anmälan" (1 sida), där redaktören beskriver syftet och ger faktaupplysningar om prenumeration m.m. Den tilltänkta tidskriften skulle rikta sig till alla "som är intresserade av vår tids svenska språk". Det framgår vidare att tidskriften är avsedd både som ett organ för nämnden och "ett forum för debatt av aktuella språkvårdsfrågor av olika slag". Någon liknande tidskrift fanns inte då, och inte heller senare. Det gällde då som nu att språktidskrifter var tunga vetenskapliga årsskrifter som vände sig till forskare och fackmän.

Numret ger i de olika artiklarna läsaren upplysningar om nämnden och belyser vilka uppgifter som nämnden skulle ta sig an och innehåller en översikt över aktuella språkvårdsfrågor. Artiklarna är i tur och ordning: Nils Hänninger "Hur den svenska språkvårdsnämnden kom till" (1 sida), Carl Ivar Ståhle "Om språkvårdens uppgifter" (1 sida), "Talspråksformer i skrift" (utan namngiven författare, d.v.s. det var redaktören, Bertil Molde, som skrivit den, 2 sidor), Erik Wellander "Om svenskans tillstånd och behov" (5,5 sidor); så följer en kort efterlysning av information om ordet *abrovink*, *abrovinsj*, signerad "Red.", en avdelning Frågor och svar omfattande 12 frågor (1 sida) och "Ord på avvägar" av signaturen "B.M." om felaktigt bruk av *beramad* (en halv sida). Baksidan består av annonser från Svenska Bokförlaget för *Svenska Akademiens ordlista*, den etymologiska ordboken *Våra ord* av Elias Wessén och *Svenska förnamn* av Roland Otterbjörk, de två sista utgivna av nämnden.

Författarna var alla nära knutna till nämnden. De ingick i arbetsutskottet.

Vid det första årets slut hade tidskriften fått omkring 1 200 prenumeranter. Och antalet ökade från år till år. Efter 10 år hade 2 000-strecket överskridits. En verklig topp nåddes 2001 med nästan 7 000 prenumeranter efter en kampanj, men så sjönk det igen. År 2006 noterades drygt 6 000. Men å andra sidan anser många att 6 000 prenumeranter för en kulturtidskrift är en hög siffra. Varje exemplar kan också ha flera läsare, så spridningen behöver inte betraktas som dålig. Ändå är det märkligt att exempelvis inte alla svensklärare hållit sig med tidningen. Inte ens alla skolor har haft den. Man kan också undra över att inte flera tidningsredaktioner har prenumererat. Det

kan knappast bero på prenumerationsavgiften. Den har alltid varit låg. Första året var den bara 6,50 kr, vilket ger cirka 48 kr i dagens penningvärde. Efter tio år kostade den 18 kr, cirka 79 kr i dagens penningvärde. Prishöjningarna därefter var så försiktiga att man i själva verket några gånger sänkte priset.

Av den läsarusundersökning av privatpersoner som gjordes hösten 2006 framgår att den statistiska genomsnittsläsaren har prenumererat på Språkvård i 6 år och är 50–59 år gammal. Om vi delar upp läsarna åldersvis så dominerar kvinnorna (71 %) bland de yngre (under 50 år) och männen (64 %) bland de äldre (över 50 år). Lärare är den största enskilda yrkesgruppen, dock är de inte fler än 19 %.

Språkvård har alltid utkommit med fyra nummer per år. Hur försenad redaktionen än varit, så har aldrig lösningen med dubbelnummer tillämpats. De första tio åren omfattade varje nummer av Språkvård 16 eller någon gång 20 sidor i mycket litet typsnitt. "Kyrkobladet" kallades tidskriften länge på grund av sitt yttre. Teckenstorleken var cirka 3 mm och sidorna var tätt packade, ofta utan mellanrubriker. Illustrationer förekom nästan aldrig. I mitten på 1970-talet ökades omfånget till 24 eller 32, någon gång 36 sidor, och läsbarheten förbättrades: större typsnitt, fler mellanrubriker och ingresser. Från och med nr 4 år 2000 innehöll varje nummer alltid 50 sidor.

Först under 1990-talet togs mer rejäla grepp med utformningen. Grafiska experter tillfrågades, och den förr så kritvita framsidan och baksidan fick färg. Från 2001 har en professionell layoutare, Mikael Nyberg, anlitats för varje nummer. De stående avdelningarna som *Ledare*, *Frågor och svar*, *Noterat* och *Nyutkommet*

blev tydligare markerade och fick sina givna platser. En sak ändrades dock inte: utseendet på tidskriftens namn. Det stod kvar som en logotyp, en gång skapad av formgivaren Karl-Erik Forsberg.

Vilka har medverkat?

Den som var sekreterare i nämnden och dessutom chef för sekretariatet var också redaktör för *Språkvård*: först Bertil Molde alltså, sedan Margareta Westman och därefter Olle Josephson. För att avlasta redaktören infördes mot slutet av 1990-talet ett system med redaktionssekreterare – först en, senare två. I tur och ordning har Lena Moberg, jag själv, Jan Svanlund och Rickard Domeij fungerat som redaktionssekreterare.

I de 170 nummer som kommit ut av *Språkvård*, detta nummer medräknat, finns det över 700 artiklar med namngivna författare. De flesta artiklar har skrivits av utomstående. Många som skrivit har varit engagerade i nämnden som ledamöter. Etablerade språkforskare både inom och utom nämnden har inbjudits att skriva, och det har egentligen inte varit svårt att få dem att bidra. Visserligen har det kanske inte ansetts så vetenskapligt meriterande att publicera sig där, å andra sidan har det varit den enda populärvetenskapliga språktidskrift som funnits. Under de sista decennierna har också allt fler yngre, även odisputerade forskare fått utrymme att berätta om sin forskning. Forskare har varit den helt dominerande gruppen bland författarna. Även utövare i yrken som har språket som främsta verktyg eller specialämne såsom journalister, lärare, re-

klamfolk har naturligt nog medverkat. Ovanligare är att beslutsfattare har deltagit. Men dåvarande radiochefen Nils Olof Franzén skrev om TV, radio och språkvården (1966/1), och Ingemar Rehnberg, direktör i Euroc-koncernen, skrev oväntat nog en kritisk artikel om den nya bibelöversättningen (1982/2). En kulturminister, Bengt Göransson, har visserligen skrivit, men det var långt efter ministertiden och artikeln handlade om mödan med att leda paneldebatter (2001/4). Ett fåtal skönlitterära författare har också medverkat, bl.a. Sara Lidman, som berättade (1988/4) om sin uppväxt med en dialekt och sin oro för att urbaniseringen skall leda till att språket bli alltmer abstrakt, eftersom det inte

Språkvård har varit den enda populärvetenskapliga språktidskrift som funnits.

längre får näring ur kontakten med mark och djur.

I början var det redaktionella materialet ofta osignerat. Det ansågs obehövt med författarnamn. Det var nämnden som talade, med en stämman – så var tanken. Med tiden blir det dock allt färre osignerade artiklar. Tidigare var frågorna i avdelningen *Frågor och svar* mycket avskalade. Från och med 1986/3 sattes namn ut både på frågaren och på den sekretariatsmedarbetare som besvarade frågan. På så sätt fick man ett mer autentiskt intryck av en levande dialog mellan läsare och de anställda på nämnden.

Vad har det handlat om?

Artiklarna har omspant allt möjligt, från detaljfrågor till mer översiktliga ämnen. Det kunde vara välkända språkriktighetsproblem som ”Är färsk sill god eller gott?”

av Gun Widmark (1966/2) eller nya som "Förslag typ löntagarfonder – om ett nytt språkbruk i dagens svenska" av Sölve Ohlander (1983/1). Den artikeln analyserade den nya användningen av *typ* som preposition, ej att förväxla med talspraksadverbet *typ* som dyker upp senare på 1980-talet (*Jag gillar språk, typ*).

Mer allmänt hållna artiklar om språkvårdens ställning och uppgifter har i några fall haft stor betydelse för synen på svensk språkvård. Bertil Moldes "Språkvården och språket" (1971/4) gör den viktiga distinktionen mellan att vårda språkssystemet och att vårda språkbruket; den senare uppgiften lyfts fram som den angelägnaste. I Ulf Telemans "Rätt och rätt i språket" (1977/3) nämns för första gången tre slags orsaker till att man kan skriva fel: normlucka, normkonflikt och att "maskineriet strejkar". Det var en uppfattning om språkfel som kom att få stor betydelse inte minst för skolans svenskämne. Ofta citerad är också Margareta Westmans "Varför har vi en språknämnd" (1991/4). Westman talar om tre hållningar till språknormer: den restriktiva, den pluralistiska och den pragmatiska. Hon förespråkar närmast den pragmatiska men visar också stor förståelse för den pluralistiska.

Under årens lopp har det också publicerats artiklar på danska och norska, t.ex. Peder Skyum-Nielsen: "International sprogplanlægning" (1977/4), Kjell Ivar Vannebo: "Unionsoppløsningen – opp-takt til språkstrid" (2005/2). Dessa artiklar har tagits in för sitt läsvärde, men det har också funnits en ideologisk anledning: vi har velat stödja och demonstrera den nordiska språkgemenskapen. Något klagomål på språkvalet har aldrig förts.

De två sista decennierna har det fun-

nits fler artiklar som kan karaktäriseras som språkpolitiska. Mycket viktig var Ulf Telemans "Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa" (1992/4). I den diskuteras för första gången risken för domänförluster till engelskan. Och Ulf Telemans och Margareta Westmans "Behöver vi en nationell språkpolitik?" (1997/2) gav så småningom upphov till utredningen "Mål i mun", som i sin tur ledde fram till att riksdagen i december 2005 fattade beslut om en språkpolitik för Sverige.

Engelskans växande inflytande på olika samhällsområden har tagits upp i många artiklar från 1980-talet och framåt; hela nummer 1986/1 ägnades det engelska inflytandet på svenskan med ett tiotal artiklar. Då handlade det nästan uteslutande om inlån av ord och fraser. Av naturliga skäl blir det först på 2000-talet vanligt med artiklar om effekterna av att engelska är arbetsspråk. Lovisa Alvtörn granskade i "Läsa på engelska och skriva svenska" (2002/1) svenskan i skoluppsatser som författats av gymnasister med skolundervisning på engelska; hon kunde påvisa en språklig osäkerhet som kändes igen från andraspråksskribenter. Hedda Söderlundh demonstrerade i "Svenska är lättare att fatta" (2005/2) hur studenter i samhällsvetenskap får en grundare förståelse av en kursbokstext när de läser den på engelska. Och under 2006 debatterade företrädare för olika universitet engelskans ställning i den högre utbildningen.

Det var först på 2000-talet som det på allvar märktes i tidskriften att vi lever i ett flerspråkigt samhälle. Under 2001–2002 uppmärksammas minoritetsspråken i en artikelserie: finska, meänkieli, samiska, jiddisch, romani, teckenspråket. Inger Lindbergs "Myter om tvåspråkighet"

(2002/4) fick stort genomslag och tog sig snabbt in på kurslistor och studiedagar. I fem avsnitt avrättar den myter om tvåspråkighet som att "forskarna är oeniga", "modersmålet stör andraspråksinläringen" eller "barn lär sig fort".

Andra nya områden som traditionellt inte har räknats till språkvårdens kärnområde är läsfärdighet och samtalsmönster. Exempelvis Anna-Malin Karlssons "Läsa kors och tvärs" (2002/4) handlade om hur folk brukar läsa webbtex, Maria Lindgrens "Chefen bestämmer" (2002/3) om strategier i utvecklingssamtal och Karin Taubes "Läsning i PISA" (2006/4) om läsfärdighetstester i svensk och europeisk grundskola.

Från och med 1986 publicerades årligen en nyordlista. I synnerhet under de senaste decennierna har strävan varit att materialet i varje nummer skulle innehålla både tunga och lättsammare artiklar.

Tidskriftens roll

Som sades inledningsvis skulle Språkvård rikta sig till alla som är intresserade av vår tids svenska språk. Den skulle fungera både som ett organ för nämnden och ett forum för debatt av aktuella språkvårdsfrågor av olika slag. Som organ för Språknämnden har den fungerat utmärkt. Nämnden har kunnat få ut information, t.ex. om sina skrifter och aktiviteter, och kunnat föra ut sina åsikter i språkvårdsfrågor, i ledare och svar på språkfrågor. Lite mer tveksamt är det om Språkvård blev ett forum för debatt av språkfrågor.

Visst har det debatterats, men det har inte lyckats oss att få med beslutsfattare i debatten eller den breda allmänheten. Kanske har ambitionen att vara både en populärvetenskaplig och seriös vetenskaplig tidskrift verkat lite svajig. Några läsare har säkert tyckt att det lutat för mycket åt ettdera hållet.

Många av artiklarna har under årens lopp varit kurslitteratur på universitetskurser, och det har naturligtvis varit ett gott betyg åt kvaliteten och visar att Språkvård varit en tidskrift att räkna med.

När nu Språkvård läggs ned så har inte längre Språkrådet något eget meddelandeblad. Den uppgiften kan vi delvis lösa genom att lägga ut information på vår webbplats. Allt fler tycker att det är naturligt att i första hand söka aktuell information via den kanalen. Nätet är också snabbare än tryckta medier. Men alla har inte tillgång till Internet, och i synnerhet äldre känner att de inte vill lägga tid på att lära sig hur man gör. Vi får överväga om vi dessutom skall ha ett enklare blad som skickas ut.

I övrigt kommer den nya Språktidningen att ta över Språkvårds uppgifter, speciellt som en populärvetenskaplig tidning. Det är vår övertygelse att en tidning som drivs professionellt med en redaktion som arbetar på heltid har goda möjligheter att bli det som Språkvård inte lyckades helt med. Därför känns det inte så sorgligt att ta farväl, även om vi trots allt kommer att sakna arbetet med tidningen och kontakten med våra läsare. ■

SPRÅKRÅDET

Språkrådet är språkvårdsavdelningen inom *Institutet för språk och folkminnen*, som är central myndighet på språkets område. Språkrådet skall bedriva språkvård och på vetenskaplig grund öka, levandegöra och sprida kunskaper om språk i Sverige, också minoritetsspråken. En annan uppgift är att främja s.k. klar-språksarbete på svenska myndigheter.

Det dagliga arbetet utförs vid rådets sekretariat med Olle Josephson som chef.

Rådet har övertagit Svenska språknämndens skriftserie, som omfattar 95 nummer. Några av de senast utgivna i Språknämndens och Språkrådets skriftserie är:

- 2 Anna-Malin Karlsson: *En arbetsdag i skriftsamhället* (2006)
- 1 *Språk och skrift i Europa* (2006)
- 95 *Nämnd, inte glömd* (2007)
- 94 *Textvård* (2006)
- 93 *Språkriktighetsboken* (2005)
- 92 Rickard Domeij: *Datorn granskar språket* (2005)
- 82 *Svenska skrivregler* (2000).

Språkrådet ger också ut ordböcker och ordlistor såsom *Svenskt språkbruk* (2003), *Svenska språknämndens uttalsordbok* (2003) och *Svensk skolordlista* (2004). För närmare information se <www.sprakradet.se> eller <www.sprakradet.se>.

Språkvård

43:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren och Rickard Domeij

Redaktion och expedition: Språkrådet, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: expedition@sprakradet.se (för beställning);

sprakfragor@sprakradet.se (för språkfrågor och synpunkter på Språkvård)

Språkrådet på Internet: <www.sprakradet.se> eller <www.sprakradet.se>

Telefonrådgivning på svenska (vard. 9–12): 08-442 42 10, på finska 08-455 42 20

Tryck: JMS Mediasystem, Malmö 2007

Som tidigare meddelats får den som redan är prenumerant på Språkvård förutom nr 1 och 2 av Språkvård även 3 nummer av Språktidningen under 2007. Den som vill teckna prenumeration på Språktidningen hänvisas till <www.spraktidningen.se> eller telefon 08-55 11 09 50.

POSTTIDNING B Språkrådet, Box 20057, 104 60 Stockholm

Detta är sista numret av Språkvård.
Redaktionen tackar sina läsare genom åren.
Den som vill ha svar på språkfrågor och veta mera
om Språkrådets verksamhet kan gå till
vår webbplats <www.språkradet.se> eller
<www.sprakradet.se>. Den som vill fortsätta att
läsa om språk hänvisas till den nya
Språktidningen.

SPRÅKRÅDET
är språkvårdsavdelningen inom
Institutet för språk och folkminnen.